

МИХАИЛ САДОВЯНУ

ХАЯ САНИС

Превод от румънски: Виолета Лалошева, 1980

chitanka.info

I

В южните махали живеят евреите, наблъскани в схлупени къщурки, по криволичещи и тесни улички. Тези махали заемат по-малко от четвъртината на градчето, но там са намерили подслон много повече хора, отколкото в останалите три четвърти, където живеят християните, където се зеленяят дървета и колкото по-голяма е градината, толкова по-дълбока е тишината. В тази гъсто населена с евреи територия само в махалата Броскърие^[1] са се залутали няколко румънци: дребни чиновници и прислужници и малко немци: един колбасар и неколцина кожари. Оттам нататък, по малките криви жидовски улички се размножава, расте и се суети под слънчевата светлина едно бедно племе, превило се под бремето на грижите си, което говори необезпокоявано собствения си език и се кланя на своя бог.

Там къщичките са стари и схлупени: достатъчно е да слезеш само две стъпала от улицата, за да те блъсне тежката миризма на натурия и много хора и да си удариш главата в тавана. Прозорците са на педя разстояние от калта на пътя. Сутрин от едно жилище излизат по две, по три семейства. Мъжете поемат трудния път за парче хляб, а повехналите жени се суетят насам-натам с кърмачетата на ръце, докато безброй дрипави деца с красиви очи, къдриви коси и мръсни лица поемат ежедневието си из по-сухите островчета на улицата.

Оттам тръгват и каруцарите с побелели от брашно дрехи, с разнебитените си дървени талиги. Тъжните, хилави коне, впрегнати в окъсани, внаждани с въжета хамути, едва вървят, препъват се, спират от време на време с приведени към земята глави и гледат напред със замъглени от умора очи. Стопаните им говорят бързо, питат се един друг, карат се, после камшикът изсвистява и каруцата потегля с дрънчене и тропане. Оттам поемат деня и дребни хорица с омазнени дрехи, които мъкнат с усилие тенекиите с газ. Навлизат прегърбени в по-широките улици, гледат в земята, пристъпват бавно и надават проточен треперлив вик, който намира отзвук у всички хаймани, на

махалите: газ, газ. Оттам тръгват и калфите, забързани към майсторите в другите, по-богати части на града: слаби, бледи, тези момчурляци ситнят, разтреперани от утринния хлад, и дъвчат последните си залци хляб. А към бариерите, към „портите на крепостта“ поемат стари жени с остър и лукав израз на очите, метнали на раменете си тежки шалове. Те чакат селяните от околността и жестоко се пазарят за цените на стоката, сърдят се за всяко петаче, кълнат с ококорени очи и устата им не спират да мелят. А там, край синагогата, растат и умират онези потомци на племето, които не могат да излязат на широките улици: сакатите и умопомрачените с винаги тъжни или винаги застинали в усмивка лица.

Сред ежедневната суетня, сред обичайната врява проникват монотонните хорови гласове на учениците, които сричат верозаконието след учителя. От време на време към синагогата се отправя забързан прислужник, друг обикаля къщите с ново менче, в което всеки пуска пара за умрелите. Пътят, който води към края на тези махали, с винаги потънал в лепкава кал и трудно те извежда до покритото с магарешки бодили поле, където сред опечаляваща пустош се вижда гробището, без цветя, без дървета, само с бели каменни плочи върху вечните жилища.

Срещу шабат цялото това оживление изведнъж замира. Запалват се свещите; стопанинът на семейството сяда на чистата маса и започва молитвата си. След една седмица, изпълнена с грижи и недостатъчна, случайна храна, бог повелява на народа си да яде питки, месо и риба. Повелява още на мъжа да се успокои и да потърси жена си на големия одър, под юргана, пълен с гъши пух. През почивните дни синагогите ехтят от вайканици и песнопения; старците влизат по чехли, с черни кафтани и с подплатени с кожа калпаци. И най-последният, и най-бедният и окаян бърза за молитвата с книгите в торбичка от бяло платно.

Сред това многолюдие и нищета на своето племе израсна Хая, дъщерята на Лейба Санис. До седемгодишна възраст тя не познаваше друг свят. Румънските махали бяха толкова далеч, както и Америка. Когато тя беше на седем години, баща ѝ Санис — беден човек, заедно с жена си Рифка и всичките им деца се преместиха на село, в Бъргъоани. Там живееше техен роднина, Маер Аврамович, кръчмар, който се бе позамогнал и имаше нужда от доверен човек. Пристигна Санис на

село, в Бъргъоани, и започна да търгува в кръчмата, а Маер — умислен човек с черна брада, се захвана с други сделки.

Хая помнеше много неща от онова време. Селото беше голямо; в кръчмата идваха ергените, добре облечени едри момци, и се веселяха. Тя се страхуваше от тях, стоеше в един ъгъл и ги наблюдаваше. От време на време някой посягаше към кичурчето коса върху челото ѝ, усмихваше ѝ се и ѝ даваше парченце геврек. Тогава тръпка я пронизваше и тя замираще, приковала очи в блестящия кемер, обсипан с медни пластинки, който се движеше пред нея.

Понякога влизаше в къщата на Маер. Гледаше чистите предмети и блестящите месингови съдове. Мадам Ернестина ходеше из къщи добре облечена и имаше двама прислужника, на които заповядваше. Момичето на Аврамович бе вече дванадесетгодишна госпожица, която четеше книги на румънски език. Хая помни деня, когато в селото отседна войнишки полк. Тръбите свиреха приятно в прозрачния въздух на залеза и момци в униформи плъзнаха навсякъде. В къщата на Маер влезе млад и красив офицер с черни мустачки. Хая гледаше смаяна от един ъгъл и го чу да казва:

— Моля ви да не ми се сърдите... изпратиха ме тук на квартира...

Маер Аврамович стана от масата, подаде му ръка, а Ернестина се усмихна приятелски и го покани в гостната стая. Запалиха голямата лампа и започнаха да разговарят. Влезе и госпожица Бети, ръкува се с офицера, седна и тя на стол и заговори весело с него. На Хая много ѝ харесваше това; и от едно кьоше на съседната стая гледаше и слушаше. Господин Маер гледаше замислено настрани и казваше:

— Досега, слава богу, не ми е вървяло зле, но имам намерение да оставя всичко друго и да се заема само със земята... Ще взема още земя под аренда... Сега само от земята се печелят пари...

Младият офицер кимаше с глава, а през това време Бети въздишаше с любов:

— Ще даде бог, татко, да сполучиш...

И тя вдигна към госта големите си, черни очи, засенчени от гъсти вежди, в погледа ѝ сякаш пламтеше огън, а усмивката ѝ беше неизказано нежна.

По-късно Хая започна по-добре да разбира нещата. Беше пораснала, обличаше се по-чисто и ходеше по-често при госпожица

Бети. Тя обичаше госпожица Бети, която беше красива и умна и четеше много книги. Хая много добре си спомняше, че послушното и богато момиче изживяваше голяма мъка и често плачеше... Веднъж ѝ каза:

— Хая, много съм тъжна... Не искам да се омъжа за евреин...
Имам една изгора... и често плача...

По онова време в Бъргъоани често идваше един слабичък млад господин, който беше подпрефект, и Аврамович го посрещаше добре... Тогава Бети беше весела, смееше се, очите ѝ се навлажняваха. Хая разбираше тази любов и ѝ беше жал за дъщерята на господарите... Слушаше като насън мелодичния глас: „Млад е, умен и говори красиво“ — Госпожа Ернестина въздишаше: „И има връзки в доброто общество...“ Маер Аврамович седеше както винаги на масата, дълбоко замислен, блед, подпрял глава с лявата си ръка.

После се случи нещо. Дъщерята на Санис не разбра какво точно. Може би госпожицата замина, може би заминаха всички. Лейба Санис остави кръчмата в Бъргъоани и отново се завърна със семейството си в градчето; и оттогава живеят в Броскърие, в къщичка с две стаички. Седем години изминаха, но никакъв напредък нямаха. Все бедни си останаха; двете им по-големи момчета избягаха в Америка веднага щом им се удаде възможност; останалите двама растяха слаби и измъчени, чираци при един тенекеджия и понякога и те като другите по време на съботната почивка мислеха, мислеха и мечтаеха за онази далечна страна, за обетованата земя, където парата се печели лесно и можеш да забогатееш.

Хая беше вече девойка с лъчезарни зелени очи; имаше в махалата няколко приятелки от друга народност и се разбираше с тях добре; от време на време си спомняше за някогашните мечти и страдания на дъщерята на Аврамович и се замисляше... Спомените от времето, когато всички те живееха по-добре, я вълнуваха често. Значителен момент в живота ѝ бе заминаването на по-големите ѝ братя с другите бежанци. Бе ги преброила: четиридесет и пет младежи поемаха пеша към чужди земи, към Хамбург, откъдето се простираше безкрайният океан. Готови за път, с целия си багаж на гърба, те обикаляха махалите на своето племе, пееха печално и се сбогуваха завинаги със земята, на която се бяха родили. Пяха и пред къщата на равина, но той не се показва; и потеглиха, съпроводени от голяма тълпа; край гробището гласовете им затихнаха, а като завиха по големия път,

песните им едва долитаха като тъжен полъх. Скоро всичко заглъхна, остана само плачът на майките и сестрите. Хая не плачеше... Тя мислеше, че братята ѝ ще се завърнат, че тя никога не би заминала за чужди страни, никога, за нищо на света, точно сега, във възрастта, когато покълват копнежите и любовта започва да трепти дори и в душите на най-окаяните...

Хая бе станала височка на ръст девойка и при разходките си с другите момичета петък вечер стигаше чак до градската градина и румънските улици, където беше тихо, прохладно и градините разпръскваха ароматни ухания. За своята възраст тя намираще малко удоволствие само в тези мигове на отдых; а в часовете, когато стоеше в къщи и шиеше нещо или плетеше чорапи, видяното се пробуждаше пред копнеещите и очи. Животът, който кипеше около нея, изпълнен с мъки и неволи, бледите и гладни лица, седмиците и месеците на лишения — всичко това я караше да се стреми понякога несъзнателно към друго съществуване, да завижда на съдбата на жените с друго потекло, по-свободни, по-уважавани и с по-малко грижи.

Така душата ѝ се изпълваше с повече горчилка, отколкото с радости; така живееше тя сред своето племе. Вървеше по пътя на родителите си, до училището, до банята, до бедняшките шивашки работилници, до близките дюкяни; минаваше сред безброй деца, които изпълваха улиците; излизаше и се смесваше с жените, които ходеха бавно от едно място на друго, говореха меко и проточено и непрекъснато се караха или вайкаха. Плачеше, за да получи една рокля или една блуза, или един чифт ботинки, караше се с майка си Рифка, а когато Лейба Санис влезеше в къщи мълчалив, трополящ с огромните си ботуши, двете започваха безкрайните си оплаквания. На Нова година, по време на есенните празници, се веселеше заедно с всички младежи и девойки от своята среда. Тогава забравяше грижите; шегите, надхитрянията, песните и развлеченията имаха някаква необикновена сила; забавляваше се като в треска, забързано, със скрито опасение, че всичко ще свърши твърде скоро.

Понякога се замисляше със свито сърце. От държавното училище децата на евреите се връщаха гонени, замеряни с камъни. Те тичаха изплашени, спираха се, извърщаха се и ругаеха; после се пръскаха из схлупените къщи със сълзи и оплаквания. Жените и старците проклинаха чужденците, *гоите* и си припомняха всички предишни

страдания: и за тези, които те самите бяха преживели, и за онези, за които вечер, край зимните огънове, техните книжовници с проточени гласове им нашепваха понякога от книгите — тъжни истории от безкрайни скитания... И на нея сърцето ѝ също се вкаменяваше и вече не ѝ се струваше неестествено, че децата от нейното племе, живеещи сред мрак и нерадост, щом се покажат на улицата, се оглеждат враждебно, плюят и мърморят проклетия към черквата на християните. В тези мигове ѝ се струваше, че е много далеч от нея до другия свят, от нея до чистите и весели друговерци от махалата. Струваше ѝ се далеч, понеже те отминаваха равнодушни, безгрижни и се извъръщаха настрани. Понякога тя изпитваше към тях ненавист, друг път стоеше със свито сърце в ъгъла до прозореца.

---

[1] Жабуняк (рум.). ↑

II

От някое време през пролетта Хая започна да обикаля из къщи с някаква особена радост. Много често грабваше от голямата ниша над печката започнатия чорап и изтичваше навън.

Майка ѝ Рифка вдигаше черните си очи, без да помръдне дебелото си тяло от мястото си на порутения чардак, и питаше с остър глас:

— Хайо, къде отиваш, Хайо?

— Отивам при Тудорнца! — казваше бързо момичето и тръгваше надолу по изсъхналата пътека.

Тудорица бе дъщеря на пикьора Йон Русу: човек с прошарена коса, мургаво лице, гъгнив и самохвален. Този Йон Русу, с голям дочен чадър, с износени дрехи и пепеливо-сива сплъстена шапка на главата блъскаше дълъг път от кантон на кантон, от кръчма до кръчма и беше оставил стопанството си на божията воля. Жена му беше починала отдавна и той скиташе с трите си деца от махала в махала из къщи под наем. Две от децата погребва, починали от гърлица, а най-голямото момиче — Тудорица, изведнъж израсна, изведнъж се превърна в едра руса госпожица.

— Утре другиден ще я задомя! — казваше носово и с гордост Йон Русу. — Зестра няма, ама дори и да имах имот, пак нямаше да дам на дъщеря си зестра... На който му харесва, да я вземе така... — И си тръгваше гордо, с огромния чадър и пепеливо-сивата шапка.

Както винаги и тук, в Броскърие, момичето си стоеше в къщи повечето само. Кога рокля ще ушие за жената на някой чиновник, кога дантела ще изплете и така успяваше да си купи ту нова панделка, ту блуза или сламена шапка.

Йон Русу казваше:

— Аз обличам моята Тудорнца скромно... Не ми харесва разкоша. Даже да имах състояние, пак така щях да я обличам...

Той кръстосваше по своите пътища, а девойката се трепеше сама, за да се облече. Сама плевеше и прекопаваше зеленчуковата градинка

зад къщата и хранеше петнадесетина кокошки, които ѝ снасяха яйца. Имаше си една чиста стаичка, постлана с пъстра парцалена черга, и с „картини“ по стените: Отело с протегната към далечините ръка разказва на Дездемона за подвизите си, Ромео целува Жулиета и други.

Хая влизаше и седнаше на едно столче срещу отворените прозорци, по които бяха наредени саксии с цветя. Тудорица я гледаше усмихната, седнала на края на одъра; известно време и двете мълчаха, после започваха да говорят.

— Откъде имаш такива красиви портрети? — попита веднъж дъщерята на Санис.

— Купих ги от панаира — отговаряше Тудорица. — Тези картини си имат и истории... Аз съм ги чела преди две години... Тук е показано как мавърът разказва на Дездемона за своите подвизи... После те се залюбили и избягали надалеч... А накрая той я убил...

— Защо я убил?

— Убил я от жарливост и подозрение... Оклеветил я един подъл човек и мавърът я убил... Много хубаво е написано...

— А тя била ли е виновна?

— Не, не е била виновна... — отговори усмихнато Тудорица.

Хая разглеждаше внимателно стените, замислена, развълнувана.

— Ами там какво е показано?

— Там са Ромео и Жулиета... Нещастни влюбени... Имам и тази книга... Разказва се как техните семейства враждували, как те се видели и се залюбили... И двамата били хубави... Ама после нямали късмет, умрели и двамата... Аз четях и плачех...

Хая мълчеше развълнувана. Изведнъж попита:

— Госпожице Тудорица, искаш ли да ми прочетеш и на мен?...

— Какво да ти прочета?

— Книгите, за които разправяш... Аз ще сторя каквото искаш...

Ще ти покажа как да си решиш косата като мене, за да не ти се разваля прическата, ще ти помогна за дантелата, за блузата... Щом е толкова хубаво, много те моля да ми прочетеш и на мен.

Тудорица започна да ѝ чете през май, когато уханията на влажната земя достигаха и до тия наблъскани една до друга къщурки. Слънцето грееше с някаква особена светлина и проникваше през вратата и през прозорците в тясната стаичка, където румънката четеше бавно и монотонно, а дъщерята на Санис слушаше примрля и

движеше само ръцете си над ръкоделието. От време на време спираше да работи и устремяваше горящите си очи към книгата, която Тудорица държеше, но веднага ги свеждаше овлажнели и ги бършеше тихо, крадешком, с опакото на ръката си.

— Много е хубаво! — казваше тя накрая, вече надвечер, и тръгваше към дома си със съжаление. Дълго време, преди да заспи, в съзнанието ѝ звучаха думи, а пред затворените и очи трептяха смътни образи.

Тудорица живееше сама в онази част на градчето и с дъщерята на Санис дните ѝ минаваха по-леко. Говореха си за случилото се из града и най-вече из махалата: за някоя родилка, за някоя смърт или побой. В събота Хая идваше пременена и весела, след хубаво ядене, на което не липсваше дори и вино. Излизаха на края на града, разхождаха се чак до подножието на хълма Улми и се връщаха с букет цветя, весели и възбудени. Край тях минаваха бледолики младежи, тромави в новите си дрехи, и тананикаха откъси от песни, а Хая вървеше до Тудорица и дори не ги поглеждаше.

След време двете момичета станаха още по-добри приятелки. Веднъж надвечер Хая се втурна в къщата на пикьора, но се спря смаяна на прага. До прозореца, до саксиите с цветя, Тудорица разговаряше с висок мургав момък с мъх над устните. Поколеба се, но Тудорица се засмя:

— Влез, Хайо, влез. Не се бой, няма да те изяде...

Тя влезе и седна смълчана и учудена на края на одъра. Приятелката ѝ говореше нещо тайнствено, с много жар на момъка, а той я слушаше ту усмихнато, ту навъсено и от време на време спираше черните си като катран очи върху еврейката. Хая свеждаше поглед и гледаше в земята; сетне пак се опитваше да види лицето на момъка пред нея и вдигаше свенливо клепки.

Тудорица стана и изпрати приятеля си през задния вход чак до уличката; върна се веднага и я попита засмяно:

— Защо стоиш така? Не си ли го виждала никога досега?

— Не, не го познавам... Как се казва?

— Щефан Букшан.

— Това ли е Щефан Букшан, синът на Вартоломей? Знаех го, когато учеше в училище... Нашите момчета много се страхуваха от

него... гонеше ги чак до нашата улица... След това се махна оттук... Сега не можах да го позная... Той ли е?...

— Да, той е... — каза Тудорица усмихната. Седна до нея на одъра и започна да ѝ разказва с внезапно променен глас голямата си тайна.

Вартоломей, бащата на Шефан, бил един развейпрах, обиколил много градища и села ту като писар, ту като векилин и накрая съвсем се пропилил и стигнал дотам, че никой вече не го приемал на работа. И се върнал отново тук, в градчето... Останал си с едно-единствено момче, с Шефан, ала и него го биел и гонел като тиранин; държал го босо и гладно, а той обикалял кръчмите... После той умрял. Момчето си отдъхнало, поотракало се и понеже нямало повече от четирикласно образование, постъпило като помощник-писар в съда.

— Ама е хубав момък... — шепнеше Тудорица, — умен е и не се страхува от никого... Винаги има пари в джоба си... И ходи добре облечен... Всички момичета се обръщат подире му... Но той не поглежда никоя...

Дъщерята на Санис слушаше гальовния глас на Тудорица в топлия здрач; а после, когато дъщерята на пикьора замълча, тя вдигна очи и я погледна направо, сякаш чакаше от нея признание: — Никоя ли не поглежда?...

Тудорица се доближи до ухото ѝ. Започна да говори разпалено:

— Хайо! Не казвай никому... Чуваш ли? Нека знаеш само ти... Шефан ми е изгората... Привечер идва при мен; дори татко не знае... Само на теб ти казвам, понеже си ми приятелка... Да знаеш само как ми казва, че съм му мила и ще ме вземе... На теб никой ли не ти е бил на сърцето?...

— Не! — прошепна Хая и отведнъж душата ѝ потъна в голяма тъга.

Известно време мълчаха и двете. Неусетно в стаята стана тъмно.

— Кога ще дойде пак да те види? — прошепна тихо дъщерята на Санис.

— Не знам, може би утре вечер...

С усилие поговориха още малко; после Хая стана да се прибира. Тудорица я хвана за ръката.

— Ама никому да не казваш. Чуваш ли?...

— Няма. Не се страхувай. Няма да кажа никому...

В къщи, докато баща и — слаб, със зачервено и задебеляло от слънцето и вятъра лице, седеше мълчаливо в обичайния си ъгъл до печката, докато Рифка скубеше пуха от гъшата перушина сред къщата, Хая размишляваше над откритието, което беше направила. Мъчеше се да си припомни лицето на Щефан Букшан, шепота на Тудорица, едва чутото признание — и размишляваше развълнувана също като преди, когато приятелката ѝ четеше жалните любовни истории. „Тудорица сигурно е щастлива...“ — мислеше си с полупритворени очи.

— Какво така клатиш глава? — попита неочаквано, с дебел глас Санис.

Момичето трепна уплашено.

— Какво искаш от момичето? — викна от мястото си Рифка. — Може да си мисли нещо...

— Как така ще мисли? Трябва да работи... Аз как работя по цял ден от сутрин до вечер? Ставам посред нощ и ходя да дера говедата в кланицата... Даже равина не чакат, както чакат мен... Трябва да работи. Каква полза имам аз от нейното мислене?...

Майката и дъщерята го гледаха смаяни. От много години не беше произнасял Лейба Санис толкова думи наведнъж. Той си знаеше само това: като се върнеше в къщи от скотобойната, изваждаше от джобовете и от калцуните си парчета месо и ги хвърляше на полицата под бакърените тенджери — изплесканите му с кръв ботуши тропаха тежко, той сядаше на мястото си и повече не проговаряше нито дума, докато не го повикаше жена му за вечеря. Тогава нахлупваше на главата скъсаната шапка и започваше да гълта лакомо. След това избърсваше с опакото на ръцете си червените си рошави мустаци, помаиваше се по къшетата, търсейки нещо, без да го намери, свиваше си дебела колкото един пръст цигара и излизаше с бавни крачки: отиваше да изпие обичайната си четвъртинка вино на ъгъла, в кръчмата на Зейлик Орнщайн, по прякор Самохвалко Сладкото мляко.

— Какво ти е тази вечер? — попита Рифка проточено, с почуда в очите.

— Обещаха ми жених за Хая... — каза Санис и отправи безцветните си очи към тавана.

— Жених за Хая ли?... — извика жената смаяна. — И кой ти обеща жених за Хая?

— Равинът...

Рифка се обърна към Санис, но се загледа встрани, умислила се изведнъж.

Гласът на Хая прозвуча неочаквано:

— На мен още не ми е до женитба... Моят годеник умря. Дори не го познавах, а той умря.

Родителите не отговориха. Думите на момичето нямаха никакво значение за тях.

Рифка попита с въздишка:

— И кой е този жених? Знае ли равинът, че даваме само петстотин леи зестра?

— Знае. Каза ми само толкова: „Имам жених за твоята дъщеря...“

— И не го ли попита за името?

— Не го попитах...

— Лейба! Винаги правиш така!... — викна жена му недоволно. Дерачът пък си спомни, че е изял половин скумрия с лук, и започна изведнъж да обикаля и търси нещо; после си сви цигарата и излезе с трополене, за да иде да изпие четвъртинката си вино.

Щом той излезе, момичето започна да се върти неспокойно на мястото си.

— На мен още не ми е до женитба — каза то мрачно.

— Хайо! — викна майка ѝ с облепени очи. — Казал ли ти е някой нещо? Ти какво се месиш? Теб кой те пита?... По-добре ела тук да скубеш гъша перушина... Лейба е страшен. Ако не мълчиш, ще ти разбие главата в стената... Я по-добре да мълчиш...

Хая не се страхуваше от родителите си; можеше да вика и да плаче, но замълча. Душата ѝ бе смутена, тя знаеше една тайна. Седна до майка си и докато отделяше несъзнателно леките като снежинки перца, отново се унесе в мисли.

На другия ден някакво странно неспокойствие я обхващаше от време на време. Не можеше да си намери място. Оставяше работата си и потъваше в мисли, излизаше на улицата и я оглеждаше нагоре и надолу, връщаше се в къщи и отново се качваше на одъра.

— Какво ти е, Хайо? — питаше майка ѝ. — Защо се измъчваш така?

— Нищо ми няма... — отговаряше мрачно момичето.

Привечер се огледа внимателно в огледалото, погали леко с ръка вълнообразните си коси, върза на шията си червена панделка и бързо излезе. Пристигна при Тудорица запъхтяна.

— Какво има? Защо си тичала така?

— Беше ми мъчно за теб, исках да те видя!... — бързо каза Хая. После седна до прозореца. Изчака само миг и се обърна към Тудорица.

— Днес беше ли тук?

— Кой?

Дъщерята на Санис не отговори. Лека руменина заля лицето ѝ.

— Кой? — отново попита Тудорица. — Щефан ли?... Не е идвал. Може да дойде по-късно...

Хая се доближи до приятелката си. Каза нежно:

— Много те моля, разкажи ми...

— Какво да ти разкажа?...

— Каж ми за какво говориш с него... как те гали... разкажи ми всичко... всичко...

Тудорица се засмя. Хая хвана едната ѝ ръка и я загали.

— Много те моля да ми разправиш...

— Какво да ти разправа, мила? Няма какво да ти разправам...

Казах ти всичко: че той ми е изгората... че понякога не се виждаме, че татко нищо не знае... Какво друго да кажа?...

И все пак с откъслечни изречения тя започна да разказва: откога познавала Щефан Букшан, как са се срещнали за пръв път, коя е била първата му дума, как той се усмихнал и тя разбрала, че той я люби. Хая слушаше с притворени очи, а през миглите, ѝ проникваше светлината на пробудени желания или съжаления. Здрачът се сгъстяваше, а те отдавна мълчаха, сякаш очакваха нещо. Всяка се бе замислила с прикован поглед.

Еврейката стана и тихо излезе, но не си отиде в къщи. Започна да се разхожда бавно по тясната улица, сетне по малкия влажен сокак в сянката на стоборите и стените. От време на време някой безмълвен обитател на махалата прекосяваше покрай нея сянката. Дори не я забелязваше; вървеше си по пътя. Тя се спираше, вслушваше се в приглушеното кънтене на стъпките и отново тръгваше. Топъл ветрец донасяше на вълни мириса на застоялите блата към кръстопътя; в безлунната нощ звездите бяха толкова много, сякаш бяха безброй

златни зърна, като безкрайна пътека от слама, разпиляна из синята шир на простора.

В схлупените къщи мъждукаха светлинки, но гласовете бяха затихнали навсякъде. Момичето се опитваше да проникне в играта на сенките през замъглените прозорци; съзираше профил на стара жена с орлов нос или на неподвижен старец с рошава брада. Изведнъж Хая трепна. Някой зави на ъгъла и се приближи бързо към нея; наведе се, погледна я и отмина.

„Той е...“ — помисли тя и замръзна на мястото си. Сърцето ѝ туптеше. Заслуша се в отдалечаващите се стъпки, после тръгна след тях — спусна се надолу, към къщата на Йон Русу. На пътя се спря и се притаи. Прозорците светеха, пердетата бяха спуснати. Доближи се до чардака и се опита да проникне с поглед през някаква пролука по края на прозорците. После заобиколи къщата и се доближи до стената. Направи опит да подслуша. Не чу нищо. Отново се върна на пътя, подвоуми се известно време и тръгна бавно, сякаш със съжаление към къщи. Но не си влезе, а седна тихо на прага, за да не я чуят отвътре, отпусна глава на коленете си, затвори очи и се замисли. От време на време повдигаше чело, сякаш чакаше някой да мине.

Улицата продължаваше да мълчи. Когато си влезе, беше вече късно. По-малките ѝ братя се бяха върнали от работа и спяха; Санис още не бе се разделил с приятеля си в кръчмата, а майка ѝ продължаваше да се мъчи с перушината в средата на стаята и да мига често, каталясала за сън.

Попита я с уморен глас:

— Къде беше, Хайо? Днес да не е празник?

Хая не отговори; съблече се бавно и се сгуши в един ъгъл.

III

В черните очи на Щефан Букшан, сина на известния Вартоломей, сякаш пламтяха огнени страсти. С голяма мъка, като да бе затворен в клетка, вършеше той стажантската си работа в градското съдилище. Гледаше накриво селяните, които влизаха боязливо в канцеларията на съдилището, оставили калпака си до вратата; поглеждаше надясно и наляво към другарите си по маса, после вперваше поглед към секретаря на съда, който се изтягаше назад на стола, с ръце в джобовите и с цигара в уста, и отвисоко, равнодушно питаше:

— Какво искаш, байно?...

Човекът започваше да се оплаква объркано, а „момчетата“ слагаха перата зад ушите си и слушаха. Следваха обясненията на секретаря на съда: колко марки са необходими, каква работа предстои да бъде извършена; човекът се почесваше по темето, а Букшан дебнеше.

— За написването ето, разбери се с негова милост... — казваше господин Йонеску и сочеше с пръст.

Щефан скачаше от мястото си, излизаше с човека в салона, притискаше го в един ъгъл и започваше да го предумва и разпитва и накрая го накарваше да си бръкне в кесията — пара по пара измъкваше, като се сърдеше, смееше се, говореше му за господин секретаря на съда и за господин съдията. На човека главата му се замаиваше, почесваше се по темето, търсеше си калпака, а Букшан мушваше парите в джоба си и на пръсти се връщаше на мястото си. Всичките му грижи, цялото му внимание бяха насочени към вратата. Щом зърнеха долама или кожух — всички преставаха да пишат, а Букшан, когато беше негов ред да „щурмува“, въздъхваше с облекчение и надежда. Цялото майсторство се състоеше в това, да знаеш как да подхванеш разговор, кога да споменеш за съдията, кога за секретаря на съда, как да накараш човека да си извади кесията, да се повдигнеш на пръсти и да приковеш поглед в леите и гологаните, събирани с труд и горчилка, да знаеш как да измъкваш пара по пара...

Това наистина бе борба, която Щефан Букшан винаги съумяваше да доведе бързо и жестоко до успешен завършек.

Там, в регистратурата на съда, младежът бе усвоил висшата наука за живота. Там се бе научил да понася подигравателния поглед на по-силния от него, да процежда през зъби някоя остра дума и да поглежда със зъл поглед простия човек. Когато си тръгваше привечер, килваше кръглата си шапка малко на една страна, запалваше цигара и поемаше към кафенето. Там според навика на другарите си изиграваше едно домино, една испанка, прочиташе някой вестник и ако не отидеше в кръчмата, се отправяше към любимите си махали — младеж като него винаги трябваше да има и една любов. Но в този живот, в който той с такива жестоки усилия се бе издигнал и с такава мъка си проправяше път, той знаеше само едно: да търси малкото и жалки свои удоволствия: напиване с приятели, кат нови дрехи... А думите, които дълго си шепнеше с едно същество в ъгъла до портичката в дъното на някоя градина, той изричаше също само за да си достави удоволствията, за които с трепет бе мечтал в тежките самотни часове.

С големи черни блестящи в здрача очи, с мисъл, насочена само към някакво удоволствие, той се промъкваше винаги бързо към схлупената къщурка с цветя на прозореца, където го чакаше Тудорица на Русу. Влизаше тихо, с лъчезарна усмивка, без да продума нито дума, и затваряше бързо вратата зад себе си. Когато девойката се приближеше към него с протегнати ръце, притиснеше се до гърдите му и го попиташе защо е закъснял, ноздрите му потръпваха и той притваряше очи:

— Стоях до късно в канцеларията... — шепнеше той и сядаше на края на леглото. — После се поразходих с приятели...

— Защо ходиш в кафенето?... — питаше момичето със страх в погледа.

Той извърщаше към нея големите си черни очи и отговаряше веднага:

— Не съм бил в кафенето... Какво ще правя там? Веднага щом се разделих от тях, изчаках малко да се стъмни и дойдох направо при теб...

— Никой ли не те видя?...

— Не...

Тудорица го галеше бавно по мургавите страни.

— Какво нежно лице имаш — казваше тя, — сякаш са бузи на момиче... Защо ме гледаш така...

Той се смееше, показваше остриите си бели зъби и се свеждаше бавно към нея в страстна целувка.

Тудорица Русу — сираче без майка, бе израсла сама сред чуждите хора, без любовта на бащата, без ничия любов. С малкото, което оставаше от заплатата на ликьора, тя сама, доколкото ѝ стигаше умът и бе научила постепенно от живота, едва успяваше да свързва двата края. Бе търпяла глад и студ, бе плакала пред хорските врати и едва сега, навършила вече осемнадесет години, с плетене и шев успяваше да преживява малко по-леко, да живее от днес за утре, да уреди малко по-добре домакинството си. Едва сега, навършила вече осемнадесет години, бе погалена от мечтата за щастие. Години наред, докато живееше сред жените от крайните махали, оскърбявана и подигравана с погледи, рядко чула добра дума, години наред се бе утешавала с мисълта, че и за нея ще настъпят щастливи радостни дни. Години наред се утешаваше с надеждата. Сега отведнъж бе потънала в царството на бляновете. В безмълвието на къщичката слушаше с цялата си душа тихо произнасяните думи, които сякаш опипваха слуха ѝ, нахлуваха в съзнанието ѝ като прелъстителни, думи, които опипваха и ушите, и устата ѝ, завладяваха мисълта ѝ.

— Няма да чакаме дълго... — говореше Букшан и я гледаше настойчиво с големите си очи. — Господин секретарят на съда ми обеща да говори със съдията. Ще го помоли, ще му каже... Секретарят на съда държи на мен... От другия април ще ме назначи писар... После вече не ни интересува...

След прегръдките на Щефан пак оставаше сама, мечтаеше за къщичка на края на градчето, за градина и чисто домакинство, в което ще работи като робиня — когато и тя се нареди като всички, със свое дете, с всичко свое, без да я е грижа за никого, затворила се в малкото, което има, и мъчейки се да бъде щастлива и с малкото, колкото и малко да е то.

Щом се сетеше за детето, сърцето ѝ отведнъж се свиваше и я изтръгваше от щастливите блянове. В душата и се промъкваше съмнение. Още не беше казала на баща си, понеже кой знае... кой знае... Детето растеше бавно под сърцето ѝ, по-добре беше първо да се увери напълно в назначението на Щефан, а после да каже на пикьора:

„Да, прегреших, но през месец май ще правим сватба.“ Най-напред обаче трябваше да бъде уверена. Иначе, само да проговори — и Йон Русу ще захвърли чадъра и шапката си, ще закрепчи и ще затърси някое дърво, за да ѝ строши гърба...

В самотата на къщичката си тя живееше в мечти и чакаше. Йон Русу идваше от време на време с прашно и черно лице, обгорял от слънцето и ветровете, ходеше из къщи, препъваше се из чергите и питаше бавно, носово, със зареяни нанякъде мисли:

— Как си, Тудорицо?

— Добре съм, татко... с неволите...

— Ех, нищо, Тудорицо, нищо... Ето, вземи... няколко леи... останали са ми... Гледай да пестиш...

И докато девойката постилаше чист месал на масата, той започваше да се смее:

— Все ми дума, тоя, оня: гос'ин Йоне, защо не задомиш момичето?... А пък аз: а че моята дъщеря... а че мойта дъщеря... Аз на дъщеря си зестра няма да дам... Комуто харесва, да я вземе така...

— Трудничко е, татко...

Както си отпиваше бавно от чашата с вино, пикьорът се обърна обещен към нея:

— Какво каза? Зестра ли? Пари ли? Какво ма? Аз да не съм те учил на разкош? Я да не ми разправяш втели-некипели, че на мен много-много не ми минават такива... Комуто харесва, да те вземе така... Разбра ли? Аз скитам в дъжд, трепя се в лошо време, тежко ми... че и зестра да ти давам?... Ти бъди разумна. Ако имаш късмет — добре, ако не — не, с една дума — както каже господ!... Само не ставай глупачка... Да не чуя нещо, че после толкова ти трябва!

Дълго Йон Русу мърмореше под носа си, заплашваше. Въпреки че той непрекъснато разправяше: моята дъщеря така, моята дъщеря иначе, Тудорица знаеше, че му е чужда на сърцето, знаеше, че той една-единствена любов си има: *уважението*, което му се полагаше, и думата *гос'ине*. Затова беше в състояние и да я стъпче с крака, „ако разбере нещо“, ако научи, че „неговата дъщеря го е направила за резил“.

Друго в къщи той не говореше; стоеше ден, най-много два, докато предаде отчета си, и отново поемаше от кантон на кантон, от

кръчма в кръчма и не се връщаше по цяла седмица, а понякога и повече.

Но приказки за любовта на Тудорица със сина на Вартоломей започнаха да се носят из махалата. В дъното на улицата, под старите салкъми, единствените дървета по улицата, там, където живееха учреденски прислужници, всяка вечер се събираха няколко стринки и дебнеха. Чакаха да се стъмни хубаво, говореха ту за една, ту за друга, после си спомняха „За оная, щерката на Русу“. А еврейките от околните къщи затътрузваха чехлите си из уличната прах, приближаваха се до тях и започваха да говорят всички наведнъж. Най-много приказваше Рейза. Тя държеше дюкянче, стоеше по цял ден на прага и знаеше страшно много неща, говореше с ръкомахане и всеки миг поемаше дълбоко въздух в гърдите си.

— Аз не знаех... Откъде да знам?... Аз си гледам работата... беднотията си... Мъжът ми по цял ден носи газ, аз с дюкяна... Ама някой ми рече: „Рейза — дума, — знам една тайна... Рейза — казва, — дъщерята на пикьора живее с Вартоломеевия Щефан.“ Застанах аз вечерта да дебна, гледах, гледах, ама нищо не видях... „Къде е синът на Вартоломей?“ — казвам. „Рейза — казва, — гледай добре... Гледай добре, Рейза... идва оттам, по оная уличка, и влиза от задната страна...“ Погледнах натам и така си беше, видях го да се задава по уличката и да влиза от задната страна...

Рейза кимаше бързо с глава, кичури коса се развяваха пред очите ѝ, показваше как е видяла, как е дебнала всяка вечер и предаваше подробности на стринките, които в онези топли летни вечери слушаха със светнали очи. После Рейза — висока, суха, само кожа и кости — извърщаше дългото си съсухрено лице към схлупената си къща и тръгваше, тропайки с чехлите си. Другите съседки също си тръгваха, носейки заспалите в ръцете им деца и продължавайки да говорят провлечено.

В дните, когато най-малкият син на баняджията обикаляше с мръсната си шапка и дрипавия редингот из тесните улици и звънеше с хлопатара, вестта се разпространи и из другите махали. През тези дни камъните на пещта в банята бяха нажежени и жените се стичаха към огромната къща с вечно влажни стени и вътре, наредени по дъбовите

стъпала, докато удряха едрите си тела с метличките от дъбови листа, сред задушаващата пара, обсъждаха по-особените случки на градчето.

Тудорица веднага се досети, че около нея става нещо нередно и че „се говори“. Щом излезеше с ръкоделието си на чардака и седнеше на столчето си, виждаше как от съседските къщи, от отворените прозорци към нея се протягат любопитни глави. Когато отидеше в дюкянчето на Рейза, за да купи нещо, острият поглед на еврейката, макар и придружен със смях и много приказки, сякаш я оглеждаше изпитателно, сякаш я опипваше до последната гънка на дрехите. Всички кротки съседки, които излизаха да приберат от прахта или от края на мочурищата малките си все още пълзящи отрочета, отправяха към нея многозначителни проникателни погледи, които сякаш оживяваха за миг посърналите им лица.

Сега Хая Санис идваше по-рядко в чистата стаичка, където бе слушала тъжните любовни разкази. Пристигаше странно оживена и носеше вести от другите краища на градчето: ту че някоя девойка е прегрешила, ту че някоя госпожа се е парясала. Разказваше подробности, интересуваше се жадно от любовните интриги, сякаш някакъв мъчителен живот се пробуждаше в нея.

На няколко пъти боязливо спомена и за Щефан Букшан:

— Подочух нещо и за господин Букшан.

— Какво си подочула?

— Подочух, че преди една година дъщерята на Гаврилаш му писала любовни писъмца...

— Какво от туй, може и да му е писала.

Хая се смееше с блеснали очи; после си отиваше, а Тудорица оставаше разтревожена, с наранено сърце.

Една вечер Щефан я попита засмян:

— Как се казва онова момиче, което видях тук един ден?

— Това е Хая, щерката на Санис... но защо ме питаш?

— Така... Все я виждам вечер на улицата, като идвам при теб...

— Виждаш я на улицата ли? И какво прави?

— Знам ли какво прави? — засмя се Букшан. — Сякаш ме причаква... Ще я попитам някой път...

— Недей, Щефане, не я питай... Недей, аз ще говоря с нея...

От няколко дни Тудорица бе започнала да се съмнява в нея. Защо дъщерята на Санис не е същата като преди? Защо взе да говори така

трескаво за толкова много неща? Защо дебне? Защо се отбива при нея все по-рядко, а мине не мине час, и се втурне в червеното дюкянче на Рейза?

Започна да следи дюкянчето отпред. Мъчеше се да разбере за какво се говори там сред няколкото сиромашки лавици. Не можеше да чуе думите, но виждаше ръцете на Рейза и на Хая, които се размахваха, кръстосваха се, подети сякаш от внезапен вятър. Главите им се доближаваха една до друга, очите им светеха все към една и съща посока.

Един ден Хая пристигна задъхана, натъкмена, както винаги, с лъскава и миришеща леко на газ коса. Имаше червена панделка на шията и нова розова блуза. Тудорица, която съсредоточено шиеше някаква блуза, вдигна бавно поглед към приятелката си.

— Защо си се пременила така? — попита тя тихо.

— Така, за да бъда хубава... — каза Хая високо, със смях, и седна до нея на леглото.

— Хм. Може би имаш изгора...

Дъщерята на Санис усети суровия блясък на очите ѝ и се изчерви. Не отговори.

Тудорица се изправи бавно. После с лек стон седна в ъгъла на един стол. Бе прежълтяла като восък и очите ѝ горяха.

— Какво има? Какво ти е? — попита Хая и впери в нея очи.

— Нищо ми няма, мила; лошо ми е... Нещо изведнъж ми се зави свят...

Дъщерята на Санис замълча отново и се загледа внимателно, с любопитство в лицето на болната, което бе изпъстрено с едва забележими петна по скулите и челото.

— Какво ме гледаш така? — внезапно ѝ се сопна Тудорица и се изправи. В гласа ѝ трепна някаква гневна нотка.

— Може би се сърдиш? — попита Хая усмихнато.

— Хайо! — викна ѝ Тудорица с втрънен в нея поглед. — Ти вече не си ми приятелка. Добре виждам, че вече не си ми приятелка... Идваш да ме следиш... После ме разнасяш из цялата махала... Чакай, чакай, не говори, аз те разбрах... Сега виждам и по очите ти... Ти си казала на хората! Ти си раздрънкала и сега всички жени ме оглеждат, дебнат ме и ме следят... Как не те е срам, Хайо! Аз ти имах вяра, а ти постъпи като безчестница. Такава ли приятелка си ми била?...

Дъщерята на Санис гледаше отначало в земята. Опита се да се усмихне смутено, после вдигна решително глава и между искрящите ѝ очи се образува малка гънка.

— И какво искаш от мен? — викна тя изведнъж.

Тудорица се слиса.

— Как какво искам? Искам да си идеш, да не те виждам повече!... Мислиш, че не знам всичко за теб? Мислиш, че не знам, дето пресрещаш Щефан... Затуй се тъкмиш, за да излезеш на пътя му!...

Усети виене на свят, отмаля. Дъщерята на Санис се изправи, очите ѝ блестяха от яд; искаше да каже нещо, но устните ѝ трепереха. Накрая избухна и засъска думите си:

— Мислиш си, че ще те вземе!... В сиромашия ще си останеш и ти, и детето ти... Да! Може да ми е драг — теб какво те е еня?... Всяка вечер го пресрещам, теб какво те засяга?...

Пронизваше я с поглед и тъмната гънка над носа ѝ ставаше все по-дълбока. Тудорица усети някаква страшна сила в цялото си тяло; втурна се, но падна, отмаляла, на края на леглото. Хая пъргаво се бе измъкнала през вратата и затича уплашена към къщи.

Изведнъж, само за няколко мига приятелството бе свършило; вече не съжаляваше нито за приказките, които разнасяше на Рейза и под салкъмите в дъното на улицата, нито за това, че всяка вечер бе дебнала Щефан. Отведнъж в душата ѝ всичко се изясни и тя осъзна, че отдавна вече нищо не я свързваше с дъщерята на пикьора. Напротив, след думите на Тудорица, сякаш камък падна от сърцето ѝ. И сега, седнала в своя ъгъл на одъра, мрачна, с прикован поглед, усещаше как бие кръвта ѝ в слепоочията и я заслепява. Усещаше трепет в цялото си тяло, някакво непреодолимо желание на всички сетива — и съвсем ясно, с пълна сила разбра, че отдавна обича сина на Вартоломей, още от вечерта, когато мина край нея на ъгъла на уличката.

От една седмица у дома ѝ отново се говореше за годеж. Санис пак се отпускате да произнесе двајсетина думи, тя мълчеше през цялото време. Сърцето ѝ сякаш очакваше бурята. Бе решила да се противопостави, да се бори; започваше да се чувствува силна. Но докато стане нужда да се противопоставя и бори, трябваше да се затвори в себе си и никой да не узнае тайната ѝ; да страда сама в тъмнината, докато настъпи времето за радост! Седеше тя мрачна на

леглото в своя ъгъл; нито дерача виждаше, който тропаше из стаята и с мърморене предаваше думите на равина, нито проточения глас на майка си чуваше. Не желаше да чува и вижда! Искаше да бъде сама.

Два дни по-късно господин Йон Русу, пикьорът, се връщаше разярен от работата си в канцеларията на инженера с огромния си чадър и пепелявосивата омачкана шапка. Четеше на път към къщи няколкото думи, надраскани от нечие злобно перо върху къс хартия; четеше, бършеше с голямата си червена кърпа потта от челото си и не можеше да повярва! Някакво босо и гологлаво еврейче го бе пресрещнало в края на улицата, бе пхнало в ръката му листа и бе избягало.

Господин Йон Русу четеше с мъка, едва сричаше, но успя да разбере:

„Господин пикьоре! Да знаеш, че госпожица Тудорица живее с един чиновник, среща се с него, когато не си в къщи... и сега е трудна...“

Господин пикьорът прочете писаното до края и усети как кръвта нахлува в главата му. Вече близо до къщи отново прочете обърканите фрази, като бършеше потта от мрачното си лице. Огледа се. Босоногоото, гологлаво момче не се виждаше никъде. От прозорците го наблюдаваха жените от махалата. Зърна и главата на щерката на Лейба Санис, но само за миг — по-скоро видя две пламтящи, изпитателни очи.

Бързаше надолу, към къщи, и мислеше за срама, който щеше да бере пред всички познати, като се разчуе, че неговата дъщеря, неговата отгледана без богатство, без разточителство, работлива дъщеря, го е направила за смях, опетнила е честта му! За друго не мислеше, само за честта си, и му се виеше свят.

„Дали пък е вярно?...“ — гледаше той смачкания лист, който държеше в ръката си.

Неусетно ускоряваше крачки, неусетно гневът му растеше.

„Чудех се аз защо е толкова нажалена от известно време, защо се върти така около мен... Като че иска да ми каже нещо...“

Тудорица нито нажалена се бе показала пред него, докато шеташе наоколо му, нито бе искала да му каже нещо; но в мислите си

на опозорен пред хората баща, господин Йон Русу намираше все повече доказателства за нейната вина.

Щом влезе в къщи, блъсна вратата и завъртя ключа. Сложи го в джоба; захвърли шапката на едното легло, чадъра на другото, сложи ръце на кръста и отправи към Тудорица, която се бе свила в един ъгъл на леглото, яростен поглед.

— Какво ти е? Защо охкаш?

— Боли ме главата... — прошепна момичето, погледна го и нещо я бодна в сърцето.

Господин Русу се засмя жестоко.

— Глава ли те боли? Така ли? Глава ли те боли? Мислиш, че не знам ли що си сторила, госпойцо? Мислиш, че като обикалям насам-натам да се блъскам и пот да проливам, че нищо не знам ли? Защо те боли главата? Какво ти е?...

Девојката гледаше втренчено смачкания лист, който баща ѝ държеше в лявата си ръка.

— Какъв е този лист? — попита тя и изведнъж ѝ се замая главата.

— И още питаш? — викна разярен пикьорът. — Питаш ме какъв лист ли? Да ти кажа какъв лист ли? А ти досега на мен каза ли ми? Каза ли ми за твоите мръсотии? Каза ли ми, че докато мен ме е нямало в къщи, ти си правила каквото ти скимне с не знам си кой? Правила си ме за смях и срам! Няма да мога да се покажа пред хората зарад твоето безчестие!... Ела тук! Я ми кажи какво е станало?

Тудорица се хвърли към вратата, за да избяга.

— Къде отиваш? — изкрещя гневно Йон Русу. — Стой там! Ела и отговаряй!

Хвана я за ръката и я блъсна отново върху леглото.

Момичето изпищя и се обърна към него с пламнали очи.

— Какво искаш? Какво да ти кажа? Защо да ти казвам? Било ли ти е някога жал за мен? Погрижил ли си се за мен? Давал ли си ми каквото ми трябва? Помъчил ли си се да ми подредиш дом? Какво си направил за мен? Оставил си ме да живея сред хората като сирак!...

Млъкна изведнъж; тежкият юмрук, който я удари, разтърси черепа ѝ; кръв заля очите ѝ.

— Тъй ли ми отговаряш, проклетнице? Тъй ли? Значи, е вярно? Вярно ли е?...

И с кървясали, ококорени очи и потъмняло лице Йон Русу се стовари върху дъщеря си. Заблъска главата ѝ в стената — веднъж, два пъти; после ѝ зашатка шамари по бузите и през очите, и все крещеше. Момичето изпищя три пъти продължително, сърцераздирателно, сетне занемя, кръвта ѝ нахлуваше в очите и в устата. Изведнъж навън се чуха гласове и тропот, женски глави се показаха на прозорците, някой разтърси бравата.

Русу питаше:

— Кой е? Знае ли за детето? Кажете: кой е?...

Девојката обаче не можеше да отговори, стенеше, разтреперана от страх, и едва се помръдваше от болка.

— Господин пикьор! Господин пикьор! — чуваха се отвън гласове. — Не я убивай, господин Йон!...

— Какво има? — изрева той и се обърна гневно. — Какво сте се опулили по прозорците! Махайте се и си гледайте работата...

Втурна се към вратата и я отвори. Излезе на прага с кървясали очи. Кипна отново:

— Какво става тук? Да не е панаир?... Жените отстъпиха назад; Хая Санис влезе в червеното дюкянче на Рейза; и двете с дългнестата, кокалеста еврейка задебнаха и всеки миг надничаха навън и оглеждаха къщата отсреща...

IV

След задухата на деня вечерта задуха звънлив вятър, който свиреше из празните тавани на къщите и тропаше по ламаринените покриви, сякаш някой ходеше по тях с тежки ботуши. Откак се смрачи и просторът започна да свири, Хая Санис лежеше вцепенена в един ъгъл, потънала в пухените възглавници. Сякаш не виждаше никого; очите ѝ с издълбаната тъмна гънка между тях бяха приковани в една точка; някаква тръпка пронизваше на моменти тялото ѝ и пълните ѝ червени устни леко потрепваха.

Майка ѝ шеташе из къщи; от време на време спираше и я поглеждаше загрижено:

— Какво ти е, Хайо? Кажу ми, боли ли те някъде? Може би трябва да вземеш нещо...

— Нищо не ми трябва!... — викаше момичето решително. — Оставете ме на мира...

Рифка поклащаше глава или вдигаше рамене и си мърмореше сама:

— Дявол знае... Такова прихватничево момиче и с прищевки не съм виждала...

Щом се стъмни, девойката стана, нагизди се бързо пред огледалото и излезе, като духната от вятър.

— Къде отиваш, Хайо?

Момичето не отговори. Беше решило. С бързи крачки се отправи надолу, към ъгъла на уличката. Зави надясно, под черната сянка на стените; огледа се и бавно започна да се разхожда. Навсякъде наоколо се носеха странните шумове на нощта; полумесецът плуваше сред белезникавите облаци на запад, като тласкан от поройна река. Всеки път, щом някой се зададеше по улицата откъм центъра на градчето, Хая се спираше. После отново тръгваше да се разхожда, докато непознатият бавно се отдалечаваше напред, а сянката му го следваше по стените на ниските къщи, изчезваше във входовете и отново се появяваше като неуловим враг.

Момичето вървеше неспокойно; от време на време потръпваше от нощния хлад; притулваше се в ъгъла на някоя стена, после отново излизаше на слабата светлина. Изведнъж застина на място. Позна Щефан Букшан, който вървеше бавно по средата на улицата. Вървеше и си подсвиркуваше тихо някаква песен, а огънчето от цигарата, която от време на време поднасяше към устата си, хвърляше бегла светлина върху лицето му. Преди да завие зад ъгъла, хвърли цигарата, спря се, наведе глава и се огледа. Хая направи две крачки към него.

— Кой е? — попита той със сподавен глас.

— Господин Щефане... Господин Букшан... аз съм... не ме ли познаваш?... Хая Санис!...

— Аха!... — каза младежът. — Познавам те... — И се засмя тихо, приятелски.

От неговия смях сладка топлинка се разля в гърдите на девойката. Тя прошепна припряно:

— Вижда ли ни някой? Искам да ти кажа нещо... Ама не бива никой да ни види, никой да не ни чуе...

— Какво искаш да ми кажеш?

— Ей сега... Ела малко по-насам... в тая уличка... оттук никой не минава... Господин Букшан, не отивай... Днес баща ѝ се върна в къщи... Господин Йон се върна в къщи... Непременно исках да ти кажа... Затова те и чаках...

— Тудорица ли те изпрати?...

— Не, не ме е изпратила Тудорица. Днес господин Йон се върна разярен... Показа и някакво писмо... Не знам кой му е обадил... Леле! Така страшно я би, полумъртва я остави... И все я питаше: „С кого? С кого? Чие е детето?..." И я биеше...

— Кое дете? — попита Букшан и се обърна към Хая.

— Какво? Не знаеш ли? Не ти ли е казала? Никога ли не ти е казвала?

— Не!

— Кой знае! Може сега да има опасност да пометне... Баща ѝ я биеше и питаше... Ама тя нищо не каза...

Букшан наведе глава объркан и се замисли. После се обърна към Хая и я изгледа внимателно.

— Какво да правя сега? — попита той тихо.

Девойката не отговори, само очите ѝ светеха в тъмнината.

— Какво мога да сторя? — попита той отново. — Не мога да ѝ помогна с нищо... Още не съм на служба... Ставаше дума от април да ме вземат, но мога ли да бъда сигурен, че ще успея, че ще ме назначат?... Никога не съм очаквал такова нещо... И никога не съм мислил, че може да разбере баща ѝ... Сега вече не мога да ида при нея. Какво мога да направя аз? Нищо не мога да направя... Аз нямам с какво да я издържам... Даже баща ѝ да дойде да ми иска сметка, нищо не мога да направя... Не мога даже и да приказвам с него... Тя нищо ли не ти каза? Какво прави?...

— Не знам какво прави! — прошепна бързо Хая. — Нищо не ми е казала...

После се доближи поверително до Букшан:

— Аз вече не ходя там... Скарах се с нея!...

— Тогава откъде знаеш всичко това?...

Щефан спря и се обърна към момичето. Спря се и то. Бяха съвсем сами в едно отдалечено кътче на пустото, неоградено място в края на махалата, заобиколени от фантастични гирлянди от тръни и бурени под смътната, бягаща непостоянна лунна светлина. Вятърът се носеше волно около тях и ги обгръщаше с топъл полъх. Тя изведнъж го погледна в лицето с пламнали очи, приковани сякаш с две сребърни игли. През гърдите на Букшан премина полъх, в съзнанието му блесна светлина, той разбра и се засмя тихо, показвайки острите си зъби.

— Защо се скарахте?...

— Така, скарахме се един ден, миналата седмица... Мигар мога да ти кажа?... Непременно ли искаш да знаеш? Аз мислих, че ще разбереш, мислих, че ще се спреш поне веднъж някоя вечер да ме попиташ... Винаги ме забелязваше и отминаваше... Никога не те е било еня за мен... Сега знаеш...

Букшан протегна ръка. Момичето се извърна и хукна с развени от вятъра поли. Той се втурна след нея, настигна я на края на градчето, до струпаните черни къщи, хвана я за ръката, спря я и я обърна към себе си.

Девойката се отбраняваше задъхано:

— Какво искаш? Остави ме! Казах ти! Сега какво искаш още от мен? Казах ти всичко... какво искаш още? На теб друга ти е мила и няма какво да търсиш от мен...

— Не ми е мила никоя... Кой ти е казал това?... Какво общо имам аз сега с Тудорица? Аз с нея отдавна щях да скъсам, ако знаех... Тя извърши глупост и баща ѝ научи... Извърши глупост, сега да се оправя... На баща ѝ също мога да кажа, ако дойде при мен: „Какво общо имам аз с дъщеря ти? Нито ми е мила на сърцето, нито нищо, между нас всичко е свършено“. Стой, защо се дърпаш? Чакай само да ти кажа нещо...

Дъщерята на Санис трепереше възбудено; в сърцето ѝ сякаш се трупаха сълзи, страхове и радости. Щефан Букшан усещаше трепета на ръцете ѝ под пръстите си; кръв нахлу в очите му, той се помъчи да привлече момичето към гърдите си, бореше се в тъмнината мълчаливо, със стиснати зъби.

— Остави ме! — стенеше момичето задъхано. — Остави ме, чакат ме в къщи. Ах! Пусни ме! Вече ти казах всичко, казах ти, че си ми мил, остави ме! Ела да се срещнем утре — сега ме пусни! Ще дойда тук утре вечер, ще ида, където искаш, а сега ме пусни!...

Млъкна изведнъж. Видя блясъка на очите му близо до лицето си. И сякаш простена от болка, когато устата му като гореща стрела парна полуотворените ѝ устни. Ръцете и краката ѝ се отпуснаха от напрежение и тя тръгна бързо, безволево.

От време на време шепнеше тихо:

— Къде ме водиш?... Къде ме водиш?...

По едно време той спря и тя отново усети близостта му; гледаше го като през мъгла и изведнъж притисна длани до слепоочията му и се надигна на пръсти.

Опипваше лицето му, разглеждаше го отблизо и унесена, щастлива, шепнеше задъхано:

— Къде ме водиш? Кажи ми къде ме водиш!...

V

Околният живот вече нямаше никакво значение за Хая Санис. Не искаше да знае за мрачните погледи на баща си, за продължителните въздишки на майка си, не искаше да знае за плановете за годеж, който се крояха край нея и пред нея. Тази година не се радваше както друг път на големите празници на племето си. И през бледите есенни дни, и по Нова година гледаше умислена, без да вижда и без топлота в душата си оживлението по тясната улица. Всички лица бяха весели; мръсните дрехи бяха изчезнали, весели деца с истински шапки на главите си вдигаха врява и играеха на орехи в издълбаните вдлъбнатини по края на рововете; медени питки се даряваха от приятел на приятел. Радостни младежи прииждаха, суетяха се навсякъде по улиците. Досега тези бледи момчурляци, бедни и унижени, линееха из влажни мръсни стаи, наведени над иглата, размахващи с усилие чука, с мъка трудейки се във всички занаяти; а сега те вървяха бавно, сякаш си почиваха под златистото есенно слънце, което пречупваше лъчите си и в техните неспокойни очи.

Хая Санис ги гледаше от прозореца си равнодушно. Чужда бе тя тази година и за големите есенни празници, празниците на всеопрощението и шатрите^[1]. Вече не я просълзяваха старите разкази, които Санис след като се върнеше от храма в онези празнични дни и се настанеше в тясната, покрита с рогозина стаичка, им четеше с проточен глас от книгата с лъскави кожени корици. Тайната на миналото, трагедиите от древните мрачни времена напусто докосваха ушите ѝ. Не се усмихваше и на служителите на храма, които влизаха със символа на верозакона в ръка. Гледаше тенекиената кутия в ръцете им, в която дрънчаха парите, и ѝ се струваше, че току-що накъдрените им коси се поклащат прекалено бързо, че твърде бегло докосват светите скрижали, заковани на рамката на вратата.

Дълбока скръб я обхващаше, като се виждаше тъй чужда пред своите. После забравяше всичко, вперваше поглед в неизвестното и трънки я побиваха, щом се замислеше за своята любов, за буйната

страст, която бе нахлула в нея като безумен вихър. Едва дочакваше вечерта, нямаше мира, не чуваше нито гласовете, които я питаха, нито нищо; излизаше в тъмнината, отиваше; връщаше се късно и крадешком се вмъкваше в къщи.

В полумрака, разсеян от лампата с намален фитил, майка ѝ повдигаше голямата си глава с рошава коса. Измърморваше с тревога, с укор в гласа:

— Какво си намислила, дъще? Къде ходиш? Ще те обадя на баща ти и тогава лошо те чака...

Девојката свъсваше вежди, без да отговори, събличаше се бързо и се свиваше в един ъгъл, вперила очи в тавана. Майка ѝ мърмореше сънливо:

— Чини ми се, че вървиш по лош път!... Кажи поне къде беше... Ще си намериш белята ти...

— Какво искате от мен? Дайте ми мира! Разхождах се... — отговаряше с гневни нотки в гласа Хая. След някое време, все още будна, въздишаше тихо с широко отворени очи, изпълнени с бляна на любовта ѝ.

През това време Тудорица линееше самотна в бедната си чиста стаичка. Понякога изпитваше отмалелост, почваше да ѝ горчи и ѝ призляваше. Едва сварваше да се довлече до чардака и оттам викаше на Рейза да ѝ донесе нещо от дюкянчето си с дребни стоки. През другото време тънеше в мъчителни размишления. От време на време Йон Русу наминаваше към къщи, захвърляше дочения чадър в някой ъгъл, пепелявосивата шапка на леглото и започваше да крачи и мърмори намръщен из стаята.

— Това къща ли е? — роптаеше той под носа си. — Връщам се аз гладен и измъчен откъде ли не — тежко ми и горко, и не намирам нищо... Ни ти къшей хляб, ни ти топла гозба... Иде ми да зарежа всичко, да ида по дяволите! Сега и главата си с чест не мога да подам навън, пред хората — цял свят знае какво ме е сполетяло; и децата ме сочат с пръст... Защо не си сготвила?...

— С какво да сготвя? — тихо запитваше Тудорица по някое време, седнала в ъгъла бледа и тъжна.

Той се обърна и я изгледа продължително; гледаше го и тя втренчено, с очи, изпълнени с огъня на страданието.

— Какви са тия приказки? Какво? В собствената си къща да не мога да намеря къшей хляб? Не ти ли оставям пари?

— Колко ми оставяш?

Йон Русу се обърна разгневен, учуден, облещи срещу дъщеря си безцветните си свирепи очи.

— А ако те изхвърля на пътя, а? Ако взема сопата и започна? Ако ти кажа: „Махай се! Да не съм те видял вече, калпав сой! Махай се и върви да си раждаш детето при циганите...“ А?

— Остави ме или ме набий, или ме изгони... Някога за всичко ще отговаряш пред бога... Седя и си мисля, че съм сгрешила, но тежко наказание търпя и още имам да изтърпявам... За какво да ме гониш?... Малкото наем на тази къща го плащам аз, парченцето хляб, което ям, аз си го плащам, работя с иглата, мъча се и работя, а тези три-четири леи, които ти ми оставяш, пак на теб ги давам, когато си идваш: ту за парче месо и супа, ту за виното, от което не можеш да се лишиш... И всичко, дете е в къщата, аз съм го подредила, аз съм го сторила... Ще имам сили и ще работя за този, който ще се появи на бял свят... Както е волята на бога и на Христовата майка.

Йон Русу замърмори недоволно из къщи, обърна се с гневен поглед към дъщеря си, но Тудорица бе затворила очи. По бледото ѝ лице се виждаха сините ивици на следите от миналия бой.

През този ден баща ѝ не каза повече нито дума; излезе навъсен, без да остави нито стотинка на масата. Тръгна с прашните си дрехи и големия чадър към своите кантони и кръчми. Привечер същия ден Тудорица поиска от Рейза дървено масло за десет бани и постави кандилото под старата опушена иконка, останала от майка ѝ.

После се раздвижи из къщи с мъка, с изтръпнало тяло. Мина доста време. Стаята бе потънала в здрачна тъмнина, когато тя се спря пред кандилото и се замисли. Спомни си като през сън за майка си — едра и весела жена, много пъргава, работлива, която още щом влезеше мъжът ѝ в къщи, го захващаше, но грижливо и с любов гледаше децата. После я видя да стои късно през нощта пред опушената, слабо осветена от кандилото иконка...

Като през сън си спомняше тя как майка ѝ разказваше, че е израснала при една калугерка в манастира „Варатик“. После започваше

да чете от някаква стара книга дълги истории, с които децата заспиваха... „Мама може би е била обиждана, може да е била бита, може би се е мъчила много, за да ни изхранва... — мислеше си Тудорица с полупритворени очи. — Спомням си, че я виждах, примирена и твърда, да бди над съня ни и да се надвесва драголюбно над нас...“ И изведнъж образът на майка ѝ изпъкваше ясно в светлината на затворените ѝ очи — слаба, тъжна, преминавайки безутешна във вечния мрак... Гореща вълна заприщваше сърцето ѝ; сълзите ѝ напиреха в очите. Така унесена в мислите си в часовете на самота, девойката запалваше лампата и работеше усърдно. Седеше неподвижно, а иглата тичаше неуморно. Работеше и мислеше за идните дни, за детето, което мърдаше в утробата ѝ, за този, който я бе изоставил... Понякога я обхващаше жлъчния полъх на омразата, но после сърцето ѝ се отпускаше. Вече бе решила, опиянението на любовта бе отминало, отвяно от ужасен вихър. Тя виждаше пред себе си ясно сина на Вартоломей с неговия смях на хищно животно, изпълнените му с похот очи... Не искаше повече да си спомня за него. На какво можеше да се надява от този човек? Сега виждаше ясно. Как биха живели те заедно в живота? Освен баща си щеше да има още една грижа. През разгорещеното ѝ съзнание преминаваха всички злочести бракове от махалите, в които бе живяла, където се бе научила да страда, но не бе разбрала достатъчно живота. Сега бе почнала да разбира и повече нищо не ѝ трябваше! Работеше и мислеше, че ще намери и тя под слънцето едно място за себе си и за невинното същество, което ще дойде с плач на този свят. Ще намери в душата си достатъчно сили да понесе и преодолее всичко! И късно, много късно се надигаше от мястото си край неподвижната светлина на лампата и се обръщаше към иконата, останала от майка ѝ. Някъде от неизвестността, може би от онази безбрежна тъмнина, където се носеше духът на мъртвата, бе получила тя капка утеха за раните си. Тук, пред иконите, бе почувствувала облекчение в решението си да върви напред. Нещо бе я осенило отведнъж, в съзнанието и бяха нахлули винаги милите спомени от миналото — и в една вечер на отчаяние, горчилка и стонове тези спомени бяха обкръжили гальовно и с утеха изтерзаната ѝ душа. Молеше се дълго време, сърцето ѝ подсказваше обяснението на всички мъки и стремления, устните ѝ шепнеха тихо, а широко отворените ѝ очи гледаха неподвижно,

плувнали в някаква вълна на страданието, опрощението и надеждата. И късно, след като загасеше лампата и се сгушеше в леглото, слушаше виенето, въздишките и неясните гласове на есенния вятър; гледаше известно време светлата звездичка на кандилото и красивото като на зората зарево на иконата и заспиваше.

Една вечер, в началото на октомври, Рейза чу през пътя сърцераздирателни писъци. Шляпайки с чехлите си, дълга и кокалеста, тя се втурна и отвори вратата. Писъците бяха преминали в дълги, болезнени стонове. Еврейката затвори след себе си вратата и се доближи до леглото, където свита, като захвърлена от ужасен вятър, трепереше Тудорица.

— Какво има? Какво ти е? — запита Рейза и хвана студената ръка на момичето.

Тудорица заплака тихо, жално и прикова поглед върху съседката.

— Ох, госпожа Рейза, умирам... умирам!...

Успокои се за миг, после се сви на кравай, изопна се изведнъж като ударена от гръм и отново нададе ужасен писък.

Съседката разбра и се втурна навън. Гласът ѝ се разнесе из улицата проточен, продължителен. От ниските къщи наизлязоха жени и я заобиколиха; пристигна и Хая с майка си, но не стоя дълго; остана само майка ѝ с рошавата си коса да пита и разпитва със състрадание и любопитство.

Етел, бабата на коларя, дето живееше на ъгъла, остави гъската си недоскубана до кошника с пера и пристигна бързо, повлякла по земята краищата на шала си.

— Бабо! Бабо! По-бързо!... — викаше Рейза и размахваше ръцете си на всички посоки.

По прозорците се трупаха любопитни глави. Бабата отвори вратата — стенанията отекнаха на улицата и влезе. Засили веднага светлината на лампата, потърси в долапа кафе и захар и пхна в разпаления огън джезвето с водата; сипа в една чашка дървено масло, вдигна болната и разбута леглото; тръшна напреко една възглавница за стена и накара момичето да легне върху нея. После остави шала си на един стол, отпусна се на края на леглото и зачака, наведена над измъченото лице на Тудорица.

Рейза се понесе като тънък дълъг призрак из тъмнината към салкъмите в дъното на улицата. Там я заобиколиха жените на прислужниците и еврейката заразказва какво се е случило. Пъхтеше, размахваше ръце:

— Доведох баба Етел... Хубаво ще да е... трябва да вървите и вие... от вашата вяра е... не бива да се мъчи така... Може да умре... Господ знае...

Тръгнаха всички към къщата, където стенеше дъщерята на Йон Русу.

Върху чувствата и душата на болната сякаш се бе спуснала нощ; тя стенеше, скърцаше със зъби, пищеше ужасена и проклинаше; по едно време вече не помнеше нищо; като насън видя как бабата ѝ се усмихва с двата си зъба и ѝ протяга нещо, увито в сиромашки пелени.

— Господ даде да е момче... — каза старата.

Тудорица прие до себе си този непознат слаб гостенин, който скимтеше с треперливо гласче.

— Недоносено е... — прошепна отново бабата. — Ама ще живее... Добре, че е момче...

Родилката не казваше нищо. Чуваше стъпките около себе си, всичките ѝ сетива се бяха пробудили и бяха изострени, но тя не се обръщаше да види какво става из къщи; усещаше нещо топло до гърдите си и вперила поглед в тавана, започна да мисли за този свой другар в неволите, когото тя щеше да отгледа до себе си, да го изправи на крака, да го направи човек сред този свят на страданието. Не виждаше нито едно от лицата на съседките си румънки или еврейки, нито пък чуваше плачевните им, шепнещи гласове:

— Аз, миличка, да съм на тебе, ще ида и ще му оставя детето пред вратата...

Мислите ѝ бяха устремени към трогателни картини от далечното минало; после като през мъгла и сълзи видя пред себе си кандилото и опушената иконка. Всички решения, съмнения и утехи на надеждата нахлуха в душата ѝ...

---

[1] Религиозно-народни празници по Нова година у евреите — Б.пр. ↑

VI

През това време Хая Санис не искаше да знае за нищо на света, освен за любовта си. Есента извести за себе си с дългите златни нишки на плувналите из въздуха паяжинки, със свиренето на ветровете. Махалата отново закипя. Отново вечер под оголените салкъми се събираха стринките, отново си засушнаха кротките невести, като наглеждаха децата си и вдигаха до носовете си неспиращите игли на плетивото. Мълвата за любовта на Хая се бе пръснала. Знаеха, че вечер крадливо се измъква навън, знаеха, че през деня тъгува, че изпада в страшен гняв, когато майка ѝ я попита нещо и се опита да я смъмри:

— Добре де, дъще, ама ти си полудяла! Какво си се заловила със сина на Вартоломей? Та той не може да те вземе за жена, че е от друга вяра, нито пък ти можеш да очакваш нещо от него... Той е бедняк и голтак... Какво си намислила?... Видя ли как заряза дъщерята на пикьора, след като ѝ направи дете!

— Остави ме на мира! — почваше да крещи Хая. — Остави ме на мира! Теб какво те засяга! Обичам го, теб какво те засяга?... За никого не искам да знам, от никого не ме е страх!... Така искам, така правя!... Днес го обичам, утре вече няма да го обичам, какво ви засяга?...

— Ти си полудяла! — викаше Рифка. — Ти си луда за връзване, за лудницата... Ела на себе си и си гледай работата... Утре вдругиден ще те сгодим за порядъчен момък от нашата вяра... Утре ще те хване баща ти за косите и ще помете къщата с тебе...

Хая вдигаше ръце към слепоочията си и охкаше още по-високо:

— Ох! Остави ме! Остави ме! Остави ме! Не искам нищо да знам!... От два дни не съм го виждала! Може и тази вечер да не го видя... Можете да ме биете, можете да ме убиеете, не ме е страх от вас!...

Гледаше подивяла майка си, а черната гънка между пламналите ѝ очи ставаше още по-дълбока.

Жените се опитаха да я проследят, да видят къде ходи вечер, къде се среща с Щефан Букшан; но на ъгъла Хая се извърщаше към тях с омраза:

— Какво има? Какво искате от мен?...

И те се отдръпваха назад ужасени, момичето беше силно и зло и бе в състояние да ги дере с нокти и да ги хапе със зъби.

— Луда е! — казваха жените и клатеха глави. — Наистина е луда! Въже и сапун ѝ трябва, нищо друго не ѝ трябва...

Вечер Санис слушаше вайканията на жена си и клатеше мълчаливо глава. Изчакваше подходящо време, гледаше под вежди настрана и се отправяше с тежки стъпки към приятеля си Самохвалкото.

— Хайо! Баща ти е сърдит! — извика веднъж Рифка.

— Нека е сърдит.

— Хората говорят и те сочат с пръст. Лошо ти се пише!

— Нека ме сочат. Какво? Ограбила ли съм някого? Убила ли съм някого? Обичам едно момче? Кому преча? Оставете ме на мира!...

Винаги стигаше до тези думи: оставете ме на мира! По цял ден стоеше навъсена и мислеше за човека, който ѝ беше мил и драг, за човека, който от време на време минаваше покрай тях с накривена настрана шапка. Тя го разбираше с поглед. Единствено тогава лицето ѝ се озаряваше от радостна светлина, тя се докарваше и с трепет чакаше срещата. Баща ѝ никога не си беше в къщи, за да я спре; а майка ѝ се биеше по главата и излизаше подире ѝ на улицата; после се обръщаше към съседските ѝ се вайкаше на висок глас:

— Проклятие ни сполетя... Проклятие и наказание...

Букшан чакаше Хая в края на махалата, като си подсвиркваше тихичко. Приемаше я, без да пророни нито дума, тя се прилепваше до него, в жилите ѝ преминаваше топла тръпка. После, пронизана от нощния вятър, тя се притискаше до него, говореше му с любов, покорна се надигаше към красивите му очи, обхващаше слепоочията му с длани и бързо му се оплакваше за неприятностите си, за приказките, които се носят около нея, за мига, в който баща ѝ, Санис, ще се разгневи.

— Но аз не се страхувам от никого! Само от теб ме е страх!...

За идните дни не говореше; не смееше редом с изгората си да се устреми в планове за бъдещето. Кроеше тези планове, когато останеше

денем сама, с отворени очи, или нощем, будна, докато всички в къщи спяха в тясната стаичка. Тогава си мислеше: „Някой ден той ще ми каже: «Хайде с мен по света!» Тогава ще зарежа всичко и ще тръгна... Правила са го и други преди мен!“

Една вечер, след като сложи на мъжа си да яде, Рифка седна на края на леглото и заплака:

— Санис! Какво да правим с това момиче? Два-три пъти в седмицата бяга вечер от къщи... Отива на срещи с някакъв чуждоверец. Луда е; не знам как не се замисля, че аз ще умра от мъка... Санис, помисли какво трябва да сторим... Аз стоя със скръстени ръце и не знам вече какво да правя. Напусто й говорих, напусто й надувах главата! Вика по мен и хич не иска да знае. Ти се мъчиш, Санис, да уредиш годежа, а тя се среща с едни чуждоверец... Не си ли си помислил какво да правиш?...

Дерачът се изкашля тихо в ъгъла. После вдигна очи към жена си.

— Мислил съм — каза той бавно. — Говорих и с равина... Когато отдели вчера месото за кашера, аз го дръгнах настрани и му казах за нашата грижа...

— И какво ти отговори той? Какво те посъветва?

— Каза ми така: „Може нищо да не се е случило между тях... Времето вече се разваля и ще можеш да обуздаеш момичето, като го затвориш в къщи... Щом се поукроти, ще можеш да сториш годежа със сина на Маламет...“

— Със сина на Маламет Капрар ли?

— Да, със сина на Маламет Капрар. Той е годеникът...

Жената въздъхна угрижено и прошепна:

— Да можеше, Санис, само да можеше!... Мисля си, че може би всевишният ни наказва... Може би трябва да идеш при главния равин, в Пашкани: да видиш какво ще ти каже и той...

Санис кимна с глава:

— Ще ида и при него... — Той се изкашля и продължи да стои с наведена глава.

— Къде е сега Хая? — попита той след време.

— Пак отиде. Казвам й аз да не ходи, ама тя дори и от теб не се страхува... Голямо наказание!

Санис стоеше замислен на мястото си.

— Тази вечер няма ли да ходиш при Самохвалкото!

— Няма да ходя.

Жената потръпна, после взе куките и калцуна и започна да плете умислена в тъмния си ъгъл.

Мъжът чакаше. Когато чу стъпките на момичето по мостчето пред къщата, изправи се и щом Хая отвори вратата, той я хвана за ръката, дръпна я вътре с дясната си ръка, а с лявата превъртя два пъти ключа в ключалката.

— Какво правиш, Санис! — викна жена му и скочи от мястото си.

— Ти да мълчиш... — спокойно каза той.

Хая се дръпна настрани с искрящи очи и стиснати устни. Санис се обърна към нея.

— Къде ходиш вечер?

Хая не отговори.

— Ти не знаеш ли, че е грях да се срещаш с човек от друга вяра?... Досега мълчах, но сега искам да ми дадеш сметка.

Очите му горяха, а устата, оградена от червените рошави мустаци, беше злобно стисната.

— Какво искаш да правиш? Да избягаш с един негодник, който се подиграва с нашия бог? Какво мислиш? Че ще бъде тъй, както ти искаш ли? Тук ще стоиш, мене ще слушаш и ще вземеш сина на Маламет или ще те убия!

— Няма да взема сина на Маламет! — изведнъж извика Хая и стрелна баща си с поглед.

В очите на Санис блеснаха мълнии. Той изтрополи два пъти с изцапаните си с кръв ботуши до печката и взе тежкото месингово чукало, което стоеше до хаванчето в нишата.

— Аз не искам да те пъдя, няма да те прокълна! — избухна той и се изправи до Хая, вдигнал чукалото. — Безумнице! Ще ти счупя главата!

Рифка изпищя и се хвърли към тях. Хая падна по очи върху одъра и започна да крещи сподавено:

— Убий ме! Убий ме! Не ме е страх! За нищо не искам да знам! Убий ме! Ще се махна! Оставете ме на мира!... Не ми трябва нито хляба ви, нито нищо! Ще ям черен хляб, ще нося вода, ще слугувам, ще го храня и ще ида с него!...

Ревеше и се мятеше. Санис се вцепени със зинала уста; ръката му с чукалото се отпусна. Обърна се към жена си и я изгледа продължително.

— Виждаш ли? — каза тихо жената. — Виждаш ли? Какво да правим сега?... С какво сме прегрешили, че толкова нещастие слетя нашия дом?...

Санис не каза повече нищо, но в очите му се беше събрала дълбока мъка. Дълго време стоя в ъгъла и гледа дъщеря си, която плачеше, паднала по очи на края на одъра.

VII

Бремето се развали, цяла седмица валя тихо, кротко, ден и нощ. После дъждът се смени с лапавица и в началото на ноември задуха остър вятър. Дните бяха мрачни и дълги. Мъчителни часове, в които дъщерята на Санис вече не можеше да си намери място. Час по час ставаше от мястото си до прозореца и излизаше навън. Гледаше нагоре и надолу, за да види сина на Вартоломей; чакаше от него поне някакъв знак, някаква вест. Но по тясната улица, превърнала се в поток от кал, не виждаше нищо от това, което чакаше. Минувачите заплаха, измъкваха с усилия ботушите си и продължаваха измъчени като през подземие за изтезания. Комините на мрачните къщи димяха тъжно и нарядко някоя женска глава се показваше през ниските врати, сред изпаренията. Дуди, наречен Българина, мъжът на Рейза от дюкянчето, тръгваше по едно и също време с газените тенекии, а Зейлик коларят, мъжът на бабата Етел, с набрашнените си дрехи, бели като дългата му брада, трополеше под прозорците с раздрънканата си талига, теглена от високия слаб кон със зачервена, ожулена от хамутите кожа. Хая по цял ден тихичко се вайкаше и въздишаше. Нощем сънят ѝ беше неспокоен: въртеше се в леглото, охкаше и сякаш си шепнеше от време на време тайнствени думи.

Майка ѝ беше радостна. Не се смееше, не говореше. Само очите ѝ светеха доволно под къдравите кичури коса и куките подскачаха почевръсто, нижейки синята нишка на калцуна.

Една вечер Санис си отвори устата:

— Видя ли? — каза той с радостна усмивка. — Видя ли? Така трябваше да се случи... Нашият равин е човек с голяма наука... Ние нямаме акъл, а трябваше да си помислим за това... Ето, дойде вече и необходимото време.

Рифка кимна с глава и ускори играта на куките си. Санис се обърна кротко към момичето:

— Хайо!... Хайо!... Помина ли ти лудостта?...

Хая гледаше баща си с блуждаещи, опърлени от плача очи. Сякаш го разбра; видя го да се смее и злобен гърч изкриви измъченото ѝ лице.

— Сега вече ще направим годежа... — каза спокойно Санис и бавно притвори едното си око. — Отдавна не съм си пийвал, отдавна не съм се повеселил... Ама на сватбата на мойта щерка ще докарам чинели и кларнет... и ще хвърлям празните бутилки през къщите... Ще те гледам, Хайо, как вървиш с вързани очи... Така е редът, да вървиш с вързани очи... такъв е обичаят... И музиката ще свири, и всички приятели ще ръкопляскаат. А ти ще се настаниш със сина на Капрар под копринен чадър...

Момичето се сви в дъното на леглото; сякаш не го слушаше, но впиваше в него зли очи, които блестяха в сянката. После Санис излезе, понесе огромните си ботуши през уличната кал; вървеше и си тананикаше тихо, носово сватбената песен. Хая отпусна глава върху коленете си и заплака.

Рифка хвърли калцуна на един стол. Занарежда и тя с плачевен глас:

— Пак ли започваш, Хайо? Успокой се най-сетне... Стига си плакала напусто!... Какво сърце имаш ти, Хайо? Как искаш ти да забегнеш по света и да ни оставиш?... Не се ли страхуваш от проклятие?... Като не те е страх, че ще охкаш и бягаш, гонена от проклятието, помисли поне за нашия срам!... Как ще ходи Санис на синагогата? Какво ще рече той? Дъщерята на Санис живее в безчестие! Избяга от родителите си, от вярата си и ще умре презряна! Какво искаш да правиш, Хайо?

Не плаках ли и аз достатъчно? Не се ли бих и аз по главата? Сега, Хайо, трябва и ти да дойдеш на себе си!... Докога ще се блъскаш така? Какво общо имаш ти с друговеца? Той вече не мисли за теб...

Момичето сподави пресипналия си глас с длани:

— Ще отида при него! Ще тръгна да го търся!... Утре ще ида да го търся... Не мога да живея без него...

Майка и си затърси калцуна и продължи да се вайка:

— ... Да даде господ да пукне този подъл човек!... Какво иска той от нас? Какво иска от щерката ни!... Хайо, ти ще ни вкараш в гроба! По-добре да бяхме избягали оттук... По-добре да бяхме

заминали преди шест години за Америка... Америка е друг град... Там хората са други... Там може би щяхме да имаме повече късмет...

Тази нощ Хая дълго време не можа да се успокои.

За случилото се на другия ден в къщата на Санис жените от Броскърие и днес все още си спомнят. Най-напред мълвата се понесе спокойно още рано-рано заранта, после се разгоря като тревожен вятър. Беше към средата на ноември и нажалени жени газеха из потоците от кал и разплакани, клатейки глави, изпращаха на гарата побледнелите си синове. Синовете им отиваха войници, отиваха в други градове, отиваха към онзи мрак, към каторгата, за която мислеха от много дни, от много месеци наред, настръхнали и ужасени. Тогава една жена, една приятелка, грейнала от радост, извика Рифка на чардака и заговори ясно, с широко отворени очи, като размахваше едната си ръка:

— Рифка! Вече се отървахте, всичко вече свърши... Синът на Вартоломей заминава!... Влакът ще го откара чак във Фокшани... Трябва и той да дойде на гарата... Три години ще кара войниклък!...

Рифка се изправи и загледа съседката си радостно и недоверчиво. Не можеше да повярва.

Друга приятелка донесе вестта на висок глас. Жената на Санис плесна с ръце и извърна очи нагоре.

— Заминава ли? Ама наистина ли заминава? Наистина ли заминава?... — Тя се обърна засмяна към Хая, която изхвъркна на вратата.

— Какво има, Хайо?... Чу ли? Заминава!...

— Кой заминава? — извика момичето, като я гледаше втренчено, с изпълнени сякаш със злоба очи.

— Хайо! Не ставай луда! Не ме гледай така! — викна еврейката. — Заминава! Какво го е еня него? Той е син на Вартоломей... Какво го е еня за тебе?... Той заминава; друго му е в главата... Отива по своите работи... Една мома ли има само на този свят? Колко още ще лъже той отсега нататък, не бери ти грижа!... Той заминава!... Ти оставаш с нас!

Хая обаче гледаше страшно. Влезе си в къщи, без да продума. Капаци на ракли трещяха из махалата, стените ехтяха, а жените се трупаха на чардака все с една и съща вест. Вратата се отвори рязко. Рифка облещи очи. Хая с шал на главата, като придържаше полите си с

ръка, изхвъркна на улицата, в калта, и се понесе бързо, като носена от вихър.

Жената на Санис плесна с ръце и се замята. Вайкаше се, обръщаше се към жените, които я заобикаляха непрекъснато, изтичваше в къщи, излизаше веднага, тръшкеше вратата и питаше объркано:

— Къде отива? Къде отива? Какво ще каже Санис?... Какво да правя!... Леле-мале!

Неочаквано и тя тръгна подир Хая по калната улица, следвана от тълпата съседки. Вестта се разнесе като светкавица; надойдоха и жени от други махали. Тя се вайкаше тихо и кършеше ръце.

Като стигна на гарата, разбра, че влакът бе заминал. В далечината се виеха черни ивици дим. Хората бяха започнали да се разотиват: майките, сестрите и годениците въздишаха. Изведнъж Рифка видя дъщеря си, която вървеше бавно, с усилие, и гледаше в несвяст пред себе си. Очите ѝ горяха като в треска. Не усети, когато жените я заобиколиха. Рифка я хвана за ръката. Повлече я бързо към края на махалата, към мрачната къщичка в Броскърие. Хая мълчеше и вървеше като обезумяла.

Така стигнаха в къщи. Момичето се спря на чардака.

— Хайде, влез си в къщи... — рече ѝ боязливо Рифка.

Хая я погледна с ужас.

— Видях го... — каза тя тихо. — Видях го. Замина... Дори не ме погледна... Мина на две крачки... Качи се на влака и замина...

Майка ѝ я дърпаше за ръката:

— Така ти се пада... Като си глупачка... Какво очакваш още от него?...

Хая се отскубна, сви глава между раменете си и затрепери. Смъкна шала от главата си и извика отчаяно:

— Задушavam се! Задушavam се! Къде замина? Защо замина? Остави ме, дай ми мира! Какво искаш от мен? Пусни ме!

Блъсна ръката на майка си и започна да сидърпа дрехите. Втурна се в къщи с главата напред, удари си челото във вратата, извади с прегракнали стонове една чиста бяла забрадка, намокри я, тръшна медната кана върху дървената подложка и уви челото и слепоочията си с влажното платно.

— Не мога повече! Не мога повече!... — И тя изхвъркна навън, на чист въздух.

В мрачния ден, сред студения есенен вятър, нейните ридания затрептяха и се понесоха из махалата. Държеше ръцете си на темето, полюляваше се бавно надясно и наляво, виеше жално и ходеше от единия край на порутения чардак, до другия.

— Не мога повече! — викаше тя като в несвяст. — Боли ме! Сърцето ме боли! По-добре гробът да ме погълне! Клетото мое сърце!

На вратите се показваха глави; от всички страни я следяха очи; ушите на съседките слушаха внимателно жалните нареждания. Рифка простираше ръце и викаше:

— Ела, дъще мила, в къщи! Стига си нареждала навън... Каква полза! Вдигна цялата улица на крак! Чува се чак до дъщерята на пикъора!

— Няма да дойда! Ще забегна подир него по света!

Ридаеше с подпухнало от сълзи лице, с подути и зачервени очи. Пристъпи на гняв я разкъсваха, идваше ѝ да строши всичко, каквото имаше около себе си; мятеше се като вързан звяр. Така мина много време. Най-после се успокои, влезе си в къщи, сви се в един ъгъл и впери напред изгорели от мъка очи.

Скоро след това в къщата на Санис край смазаното от мъка момиче започнаха приготовленията за годежа. Два пъти, две съботи подред, високото и слабо момче на Маламет влизаше в къщи и сядаше усмихнато на един стол. Разменяше няколко приказки с бащата, после с докараната като за празник и усмихната Рифка и чакаше някоя дума от Хая. Но момичето ходеше из къщи отслабнало, охкаше и стенеше като в треска и дори не го поглеждаше.

Идваха стари роднини и обсаждаха Хая. Обсаждаха я, вайкаха се и дълго ѝ говореха за радостите на живота и за греховете, и за смъртта, която никой не може да избегне. Момичето усещаше нещо като люлеене, сякаш се носеше в празно пространство, и техните гласове достигаха до нея като от много далеч... Като от много далеч, сякаш я докосваше ласката на песен и бавно проникваше в горчивата ѝ мъка. Старинните вярвания се носеха неясно около нея, извиращи сякаш от някакво мрачно минало. От време на време отново изпадаше във

властта на миналото; тогава застиваше неподвижна, с втречени широко отворени очи, заслушана в някакъв тайнствен шепот, който идваше от душата ѝ.

Понякога Санис се молеше край леглото, където тя лежеше. Гласът му ту се издигаше, ту се снижаваше. Мрачен, свел глава над отворената книга, той шепнеше древните молитви и на моменти гласът му омекваше треперливо, плачевно и тогава се биеше с юмрук в гърдите. Понякога се спираше и питаше спокойно:

— Хайо... Защо охкаш? Не мога да си прочета молитвата от теб... Ти забрави и бога, забрави всичко...

На нея ѝ се искаше да извика, да излее всичката си мъка, да разтвори душата си. Но майка ѝ шеташе нещо из двора, а Санис, вперил студен поглед в старата книга, отново започваше треперливия си шепот.

Момичето сподавяше мъката си и потъваше в отчаянието си като в гроб.

Една вечер жената на Санис скочи уплашена от мястото си. След тежкото вцепенение през деня, след безкрайните мисли, Хая изведнъж бе избухнала в жални ридания.

— Какво има, Хайо? — извика жената уплашено. — Какво се е случило, Хайо? Защо се измъчваш така?...

Извстно време момичето я гледа втречено, с ужас, после заохка:

— Ах! Мамо! Не исках да вярвам! Не исках да вярвам! Остави ме така и замина! Не може да ме остави така! Трябва да отида при него! На колене ще отида при него! Защо ме остави така? Да изпадна и аз ли като дъщерята на пикьора? Мамо! Мамо! Кажи ми какво да правя, прегреших! Днес ми стана лошо... Като че ли бях пила отрова... И усетих... О! Какво да правя! Какво да правя! Ще се убия! Ще се хвърля в някой кладенец...

В гласа ѝ се промъкваше някакво ужасно страдание. Сега тя се чувствуваше нищожна и безпомощна. След дългите приказки на старите жени до възглавето ѝ сега тя изведнъж видя поражението, осъзна отчуждението си. Самотна, без никакви други следи от любовта на човека, който я бе изоставил, тя се виждаше пак презряна, бе само едно продължение на тези, които я заобикаляха. Със своя грях тя

представляваше един жалък червей в прахта на пътя. Трепетът на летните нощи бе отминал; някакъв ужасен вихър скова душата ѝ.

— Сега може да дойде... Сега тате може да дойде да ме убие!... — И тя приковаваше като безумна поглед върху месинговото чукало в нишата над печката.

Смразена, майка ѝ не можеше дори да заплаче. Това бе нейният голям страх. От това се бе бояла още от първия миг. Този страх много пъти бе сковавал сърцето ѝ и сега нямаше да се отърве от него.

— Какво да правя? Какво да правя? — вайкаше се и тя и се хващаше за главата. — Какво да правя? Къде да отида?... Ще научи Санис и ще я убие. Трябва ми помощ, трябва ми съвет!...

И както си беше по чехли и тънка риза, изхвъркна навън, в зимния студ. Запъхтяна, с охкане почука на вратата на бабата Етел, след това на червената дъсчена барака на Рейза. Вайкаше се с прекъслечен, изтерзан глас и дърпаше двете жени след себе си. Те я разпитваха уплашени и бързаха подире ѝ. Нахълтаха в стаята, където Хая плачеше, заровила глава във възглавницата. Майката трепереше:

— Какво мога да направя? Аз съм слаба, проста жена... Научете ме как да постъпя... Такава беда, такава страшна беда как можа да ни слети?... И от нашето племе не е, и ни направи за смях... Дано господ на бесилото да го окачи! За хляб и вода да е петимен! Като куче край пътя да пукне!...

Дълго се вайка тя и проклина; после се поуспокои; бабата Етел и Рейза знаеха много неща и добри съвети ѝ даваха; тяхното мърморене изпълваше стаичката като с бръмчене на бръмбари.

— Слушай, мила — прошепна по някое време бабата Етел, — такива работи рядко стават, ама стават... Такава е била волята на бога... Ще сторим ние нещо и ще се оправи... И Санис нищо няма да усети, никой няма да знае, освен всевишния! Слушай какво ще сториш. Изпрати Санис в Пашкани, при равина... Да иска от него съвет... Да му каже, че момичето е любило един християнин и сега линее... Да му иска съвет за годежа... Така той няма да си бъде в къщи и ние ще направим каквото трябва... Не се страхувай, само никой не бива да узнае... Особено до друговерците, до гоите не бива да се чуе...

Бабата стана, краищата на шала ѝ се повлякоха след чехлите. Доближи се до момичето, което все така вцепенено лежеше по очи. Докосна го с пръсти и го погледна пронизително.

— Хайо — повика я тихо, — Хайо...

Хая обърна изтерзаното си лице.

— Хайо, голям грях си сторила!... — заговори бабата, като я гледаше с кръглите си очи. — Какво си сторила? Как можа да съгрешиш така?... Какво си сторила, Хайо?

Момичето обърна безсилно глава, очите му блуждаеха, див ужас бе изписан върху лицето му.

На другия ден, прогонен от вайканията и сълзите на жена си, Санис, без да знае нищо, тръгна посърнал към Пашкани, да иде при равина. Вървеше с трополене към гарата, дъвчеше парченце хляб и едва сега в потъмнялата му душа се оформяше някаква мъка и се зараждаше някаква надежда.

В това време трите жени се събраха около момичето. Мърмореха изплашени, проклинаха. Намръщена, бабата Етел поиска захарницата и кафето. После развърза някакво мръсно вързопче и сведе над него орловия си нос и малките си очи.

Хая я следеше с поглед из къщи, без да продума. Разбираше, че готвят нещо за нея и ту надежда я озаряваше, ту я обхващаше страх от смъртта. Погледът ѝ изведнъж се спря върху запалените свещи и тя заплака горчиво.

— Може да умра... — шепнеше тя, сякаш бълнуваше... — Какво искате да правите?... — После прошепна едва чуто: — И все пак аз го обичам... Аз все пак го обичам...

Полека-лека се успокои. В малкото светлинка на съзнанието ѝ нахлуха картини от неповторимите за нея щастливи дни.

Бабата Етел седна на края на леглото. Хая затвори очи.

— Бабо, защо ме гледаш така?

— Мила дъще — каза старата, — такъв ти е бил късметът...

Хая кимна с глава. Такъв ѝ е бил късметът. Кой може да се противопостави на волята божия?

— Такъв ти е бил късметът! — шепнеше бабата. — Кон може да се противопостави на волята божия? Защо да умреш в срам и презряна? По-добре да се отървеш... Ти мене слушай и прави, каквото ти кажа... Аз съм отървавала и други, даже и християнки от тази

грижа... Но при нас е друго нещо... Сега ти трябва да пометнеш греха си... Никой не трябва да разбере, да останеш чиста пред бога...

Хая отвори очи и усети върху себе си острия поглед на бабата. Майка ѝ се приближаваше откъм печката и носеше внимателно чашка, от която се дигаше пара и се носеше силна миризма на кафе. Рейза ѝ се усмихна с някаква приятелска, ободряваща усмивка.

— Хайде! — каза бабата. — Ще даде бог да се отървеш... Донесох испански мухи... Майка ти ги стри и ги смеси с кафето... Не се плаши... Изпий го наведнъж... Ще се отървеш от голям грях... За това, което ти си сторила, Хайо, вярата иска наказание с огън и камъни... Дори една кучка, Хайо, сега е по-чиста от теб!...

Момичето изведнъж се надигна на лакът със странен поглед, посегна към чашката с разтреперана ръка и я изпи на три глътки. После отпусна глава на възглавниците, въздъхна и затвори очи.

Късно вечерта, когато Санис се върна, завари цялата махала събрана на пътя пред къщата му. Вътре, в разхвърляната стая, Хая стенеше, обляна в смъртна пот. Стенеше, забила нокти в пухената възглавница.

— Не мога повече! Гори ме! Не мога повече! Какво направихте с мен?... Умирам!... — Риданията ѝ се усилиха пискливи, мъчителни, зловещи. Тя се превиваше, сякаш хиляди игли жестоко се забиваха в нея, а бабата седеше до възглавето ѝ и я гледаше втренчено, със святкащи очи.

— Какво има? — викна Санис, зинал от учудване. — Какво още се е случило?... Болна ли е?... Защо не сте довели доктор?...

— Няма нужда от доктор, Санис! Никакъв доктор не трябва, нищо не трябва! — каза Рифка прежълтяла, с разтракани от ужас зъби. — Остави на нас. Имаме си работа. Знаем ние какво му е на момичето... Иди при Самохвалкото... Беше ли при равина? Какво ти каза той? Защо свърши толкова бързо? Мислих, че ще се върнеш утре...

— На теб какво ти е, че трепериш и ти тракат зъбите? — запита дерачът и я погледна, разтревожен за миг. После си спомни преживяното през деня и се усмихна, отправил поглед към гледката, която само той виждаше.

— Какво ми каза равинът ли? — попита той и седна на един стол; имаше настроение за приказки. — Най-напред при мен дойде

един човек — мъничък такъв, с къси крака... Поклащаше се като патица... Попита ме каква ми е мъката и аз веднага му разказах всичко... Той казва: „Добре, чакай тук, равинът ще те извика...“ Чакам аз, чакам, после идва човекът и казва: „Влез през тази врата... Само че тихо...“ А там чакаха и други... Пръв извика мене... Влизам и виждам книги, навсякъде само книги...

Бабата протегна ръка към устните на Хая. Стенанията ѝ бяха затихнали за миг. Като чу кроткия глас на баща си, тя напрегна вниманието си и сякаш се поуспокои. Слушаше и тя със затворени очи, а по слепоочията ѝ се стичаха сълзи.

... И виждам равина... — продължаваше тихо Санис. — Беше с черна копринена дреха. Помислих си аз, че такъв учен човек трябва да знае много неща. Седеше, подпрял главата си с ръка, и ме гледаше... „Какво искаш, Санис?“ — казва. Откъде знаеше, че аз съм Санис?...

Дерачът се огледа учудено и сякаш се усмихна победоносно.

— Откъде знаеше, че аз съм Санис? И казва още: „Имаш голяма грижа с твоята дъщеря...“ Тогава очите ми се напълниха със сълзи... „Учителю — казвам, — дошъл съм за чедото си...“ А той ме пита: „Винаги ли си спазвал твърдо верозакона?“ Аз думам: „Винаги!“ Той се приближи до мен и ми рече така: „Върви си, Санис, и сгоди дъщеря си... Накарай я да се подчини на верозакона на нашия бог!“ Така ми каза равинът... — завърши Санис трогнат. — Трябва да направим годежа със сина на Капрар...

Последните му думи бяха заглушени от стремителните, гръмки ридания на болната, които рукнаха като отприщени. Тя надаваше безкрайни остри писъци, сякаш бе в лапите на фантастични чудовища. Със сопнати припрени думи изтикаха мъжа към вратата. Санис, потънал в приятния спомен за преживяното, излезе забързан, за да го разкаже и на другите пред чаша вино. Но от мостчето пред вратата все пак попита още веднъж:

— Добре де, ама защо пици така?... Може би трябва доктор...

— Нищо не трябва! Нищо не трябва!... — извреця Рифка ужасена, с пламнали очи.

Полека-лека хората от улицата се разпръснаха. Трите жени бдяха разтревожени до възглавето на болната. Див, пресипнал вой, който нямаше вече нищо човешко, изпълваше стаята, изгореното от вътрешния огън тяло непрестанно се гърчеше. Цяла нощ се тръшка

Хая, жестоко шибана, пробождана, разкъсвана от отровата. През обгорялата като от нажежено желязо уста едва излизаше пресипналото ѝ дихание, очите ѝ имаха втренчен, безумен блясък.

На другия ден сутринта Санис, най-последно изплашен, изтича да вика доктора. Младият човек, издънка на тяхното племе, тъничък, слаб, с изпитателен поглед, влезе усмихнат и започна да разпитва с мек глас. Измъчени, жените отговаряха с вкаменени лица. Дерачът, преди да поеме към жестокия катадневен труд, се бе оттеглил за няколко минути в един ъгъл с всичко необходимо за молитвата и шепнеше съсредоточено с треперлив глас словата на молитвата, като тихо се удряше с юмрук в гърдите... А Хая лежеше сред възглавниците бяла като вар, с хлътнали в орбитите очи, върху които вече се стелеше мракът на настъпващия край. Студенината на смъртта я завладяваше с всеки изминат миг.

1909 г.

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.